

**Preklicati
revolucijo
v slovenski
zgodovini?**

Janko Pleterski

Janko Pleterški
Preklicati revolucijo v slovenski zgodovini?

Pamflet 5

Založba ZRC

Janko Pleterski

Preklicati revolucijo v slovenski zgodovini?

Pamflet 5

Uredil in spremno besedilo napisal Oto Luthar

Lektura Tina Malič

Ilustracija avtorja Peter Šinkovec

Oblikovanje in prelom Tanja Radež

Založnik ZRC SAZU, Založba ZRC

Zanj Oto Luthar

Glavni urednik založbe Aleš Pogačnik

Tisk Birografika Bori

Naklada 600

Prva izdaja, prvi natis.

Ljubljana 2022

Prva e-izdaja je pod pogoji licence

Creative Commons CC BY 4.0 prosto dostopna:

<https://doi.org/10.3986/9789610506157>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)"1941/1945"

323.272(497.4)"1941/1945"

PLETERSKI, Janko

Preklicati revolucijo v slovenski zgodovini? / Janko Pleterski ; [spremno besedilo Oto Luthar]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : ZRC SAZU, Založba ZRC, 2022. - (Pamflet ; 5)

ISBN 978-961-05-0614-0

COBISS.SI-ID 95949827

ISBN 978-961-05-0615-7 (PDF)

COBISS.SI-ID 95888643

Preklicati revolucijo v slovenski zgodovini?

Pamflet 5

Preklicati revolucijo v slovenski zgodovini?

Janko Pleterski

JANKO PLETERSKI / ŽIVLJENJE IN DELO

Rodil se je v Mariboru, kjer je začel obiskovati osnovno šolo, nato pa se je družina preselila v Ljubljano. Dobra dva meseca po maturi na Tretji moški realni gimnaziji so ga italijanske okupacijske oblasti zaradi sodelovanja z Osvobodilno fronto internirale v kaznilnico v Alessandrii, nedaleč od Torina. Po italijanski kapitulaciji septembra 1943 se je vrnil v Ljubljano in se poleti 1944 pridružil partizanom. Po koncu vojne je delal na zunanjem ministrstvu v Beogradu, in sicer kot strokovnjak za mejo z Italijo in Avstrijo. Zgodnja petdeseta leta je preživel kot novinar na Radiu Ljubljana, nato pa se je kot raziskovalec zaposlil na Inštitutu za narodnostna vprašanja. Diplomiral in doktoriral je na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, kjer je kasneje tudi predaval novejšo zgodovino.

Raziskovalno se je ukvarjal s habsburško monarhijo oziroma njenimi jugoslovanskimi narodi in postal vodilni strokovnjak za nacionalna vprašanja v Jugoslaviji. Utemeljil je neminljivo pravico Slovencev do samoodločbe ter pokazal na usodno razhajanje med politiko Vatikana in ravnanjem nadškofa Rožmana v razmerah okupacije. Veliko časa je posvetil položaju slovenskega naroda v monarhiji,

zaradi česar so ga v sedemdesetih letih povabili k sodelovanju pri pisanju pregleda slovenske zgodovine za monumentalno delo *Die Habsburgermonarchie, 1848–1918*.

Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja je postal izredni in leta 1993 redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Alpsko-jadranska univerza v Celovcu pa mu je leta 2005 podelila častni doktorat znanosti.

Študentke in študenti številnih generacij ga poznamo predvsem po njegovih knjigah *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo; Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925: Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma; Avstrija in njeni Slovenci; Slowenisch oder Deutsch? Nationale Differenzierungsprozesse in Kärnten (1848–1914); Pravica in moč za samoodločbo: Med Metternichom in Badinterjem ...*

Tistim, ki se zanimate za historiografska vprašanja, pa priporočam knjigi *Senca Ajdovskega gradca in Preklicati revolucijo v slovenski zgodovini? (Pismo iz mojega mlina starejših občanov, 24. julija 2011)*.

Iz slednje je tudi besedilo, ki ga v uredniško pregledani in skrajšani obliki ponatiskujemo v peti knjižici zbirke Pamflet.

Uvodno pojasnilo

Janko Pleterški je besedilo *Preklicati revolucijo v slovenski zgodovini?* napisal tudi kot odgovor na trditev Spomenke Hribar (2011), da je »ne-moč levice distancirati se od revolucije [...] kri-va za celokupno in menda sploh drugo dinami-ko v Sloveniji«.

Še več, njegova sogovornica v občasno javni razpravi je bila še pred dobrim desetletjem (2011) prepričana, da bi bilo treba revolucijo pravzaprav kar javno obsoditi. Ker je podobno stališče zastopal tudi takratni predsednik vlade Borut Pahor in se pri tem zavzemal za novo oceno polpretekle zgodovine in narodno spra-vo, je imela omenjena razprava pričakovano

velik odmev. Bila je in je še vedno zelo razgreta, občasno celo izključujoča, in v njej se je tudi s pomočjo ljudi, kot sta Spomenka Hribar in Borut Pahor, v Sloveniji začel oblikovati za bivše socialistične države značilni »goli antikomu-nizem«, katerega zagovorniki so gradili tako na klasičnem verskem antikomunizmu iz časa med obema svetovnjima vojnama kakor tudi na postsocialističnem funkcionalnem antikomu-nizmu iz časa po letu 1989. Za razliko od Boru-ta Pahorja se je Spomenka Hribar, verjetno tudi na podlagi razprave z Jankom Pleterškim, tega začela zavedati, o čemer pričajo tudi njeni ko-mentarji ob otvoritvi spomenika z najdaljšim imenom v Sloveniji, *Spomenika žrtvam vseh vojn (SVŽ)* ali *Spomenika vsem žrtvam vojn in z voj-nami povezanim žrtvam na območju Republike Slovenije*, poleti 2017.

Preden se je to zgodilo, pa Pleterškemu, ki je na novodobni antikomunizem opozarjal že kma-lu po osamosvojitvi Slovenije v knjigi *Senca Ajdovskega gradca*, ni preostalo drugega, kot da je »g[ospo] S[pomenko] H[ribar] in [...] Pahorja«

še enkrat opozoril na njune »zmotne razlage« in »napačne časovne umestitve [...] odločitve ljubljanske škofije in voditeljev slovenske politične desnice za kolaboracijo«. Še enkrat ju je moral spomniti, da za sodelovanje z okupatorjem ni »kriva revolucionarna napadalnost KPS [Komunistične partije Slovenije]« in »levičarsko nasilje partizanov spomladi 1942«. Potrpežljivo je znova opozoril na vojno in politično situacijo v Srbiji leta 1941, »ki je tudi v Ljubljani [...] povzročala odločanje nekaterih starih sil za kolaboracijo«, predvsem pa je še enkrat razložil, da sta bila »[o]dločitev in konkretni sklepi« za sodelovanje z okupatorjem sprejeta in oznanjena 24. oktobra 1941. Kot dokaz za to je, podobno kot mnogi drugi zgodovinarke in zgodovinarji, tudi on navajal pastirsko pismo ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana, ki je vernike prepričeval o tem, da glavne nevarnosti ne predstavlja okupacija, temveč komunizem, »ki [...] nastopa kot narodnoosvobodilno gibanje v obliki osvobodilne fronte in partizanskega vojskovanja«. Ob tem je znova omenil pomen

papeške okrožnice *Divini Redemptoris* iz leta 1937, ki vernikom zapoveduje »nepreklicni verski antikomunizem«. Tega je v Ljubljani najbolj goreče zagovarjal duhovnik in profesor Lambert Ehrlich, in sicer v prispevku v glasilu *Slovenija in Evropa* v drugi polovici novembra 1941. Pleterski dodatni problem Ehrlichovega ravnanja vidi v tem, da ta ni bil pripravljen slediti stališču Vatikana, ki je po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo svoje stališče ublažil z razumevanjem napadenih in dopustil možnost, da se povežejo v »solidarno obrambo«. Prej nasprotno; ko so se katoličani v OF, sklicujoč se na stališče Svetega sedeža, obrnili na škofa, jih je Ehrlich, tako Pleterski, »zavrnil kot lažnivce«.

Za lažje razumevanje Ehrlichovega stališča Pleterski v uvodnem delu besedila, ki ga ponatiskujemo, na kratko opozarja na (pre)oblikovanje katoliške politične misli na začetku 20. stoletja. Pri tem je šlo predvsem za premik od spoznanja, da je demokratizem dejstvo in da do ponovne združitve »med cerkvijo in politično«

oblastjo v bližnji prihodnosti ne bo prišlo, k militantnemu klerikalizmu, ki ga je Pleterski opredelil kot »klerikalni totalitarizem«.

Po njegovem je prav ta kriv za »neizprosen boj« Ehrlichovega kroga proti Osvobodilni fronti.

Glede na to se je v uvodnem delu svojega besedila znova spomnil na »modri molk Vatikana«, ki ga je sicer podrobneje opisal že leta 1992 v posebnem poglavju že omenjenega dela *Senca Ajdovskega gradca* (Pleterski 1993: 95–139). V *Preklicati revolucijo ...* zato samo še posebej izpostavi razočaranje fašistov, ki so namesto na blagoslov križarske vojne proti boljševizmu nalleteli na papežev molk.

Ker bo o »singularnosti slovenskega NOB, povezanega z revolucijo,« v nadaljevanju spregovoril avtor sam, na tem mestu poudarjamo samo nekatere pomembne argumente, ki jih je v svojem besedilu izpustil. V prvi vrsti tiste, ki so povezani z že omenjenim antikomunizmom. Poleg tega bi radi opozorili tudi na dele, ki pojasnjujejo potek slovenske revolucije, pri čemer

takoj na začetku izpostavljam njegovo prepričanje, da je bila revolucionarna že sama odločitev za oboroženi odpor proti okupatorjem.

Sicer pa je revolucijo na slovenskih tleh Pleterski razumel kot »del evropskega dogajanja med napadalno vojno držav fašistične osi proti Kraljevini Jugoslaviji«. Kot bomo videli v nadaljevanju, je pri tem opozarjal na razliko med »narodno« in »socialno revolucijo« in prvo postavljal ob bok »demokratičnim (meščanskim) revolucijam 18. in 19. stoletja«. V nadaljevanju je nato opisal spremembe v zamišljenem scenariju dveh etap revolucije, spremembe, do katerih je prišlo spomladi 1942 predvsem zaradi »nekontroliranega levičarstva 'od spodaj'«. Pri tem je ponovno opozoril na članek Borisa Kidriča iz junija 1942, iz katerega je razvidno, da je KPS do konca vojne vztrajala »zgolj« na »narodnorevolucionarnem cilju rezistence« (Pleterski 1993: 77). Podobno stališče srečamo pri Edvardu Kardelju, ki je ob robu črnomaljskega zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta februarja 1944 poudaril, da oblast

OF ne pomeni »novega družbenega reda, pomeni pa bistveno spremembo v tem, da je vodilna vloga v njej 'prešla na progresivne z delavstvom na čelu'« (ibid.: 79). Po Kardeljevih besedah naj bi bili dobro leto pred koncem vojne »v okviru buržoazne revolucije« oziroma naj bi šele »zavzemali položaje, ki [...] bodo (s koncem vojne) omogočali takojšen prehod na proletarsko revolucijo« (ibid.).

Sodeč po tem je bila druga faza revolucije zavestno odpovedana oziroma postavljena na konec vojne. Partija je v okviru OF, ob tovariški samokritiki zaradi prehitevanja, prevzem oblasti pustila za konec vojne. Formalno se je to potlej zgodilo 11. 11. 1945 z volitvami v zvezno ustavodajno skupščino.

Podobno se je Pleterski lotil tudi pojma *antikomunizem*. S historičnega vidika gre po njegovem mnenju za »veliko več kot« za odklanjanje komunizma (ibid.: 82). Antikomunizem je razumel predvsem kot »ideološko pogojeno, bojno in brezčasno, vnaprejšnje zavračanje komunizma

in komunistov v vseh razmerjih, zavračanje, ki se pojavlja kot vse postopke opravičujoče geslo v politiki, usmerjeni k odkriti represiji vsega, kar sama razume kot komunizem ali sama razglaša zanj« (ibid.). Kako prav je imel, tri desetletja po hladni vojni ugotavljajo tudi drugi avtorji, ki sicer za razliko od Pleterskega v svojih razlagah običajno ne segajo dlje kot pol stoletja nazaj. S predzgodovino aktualnega antikomunizma praviloma začenjajo v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je bil komunizem na videz še močan in nepremagljiv. Pleterski pa je segel še pol stoletja ali dlje v preteklost in pri tem še posebej opozarjal na podobnost med antikomunizmom in »virulentnim antisemitizmom« ter »danes že skoraj pozabljenim antislavizmom« (ibid.: 83), ki ga je najbolj »grozovito udejanjal nemški nacionalsocializem« (ibid.).

Pred tem je bilo, tako Pleterski, bistveno drugače. V času nastanka pojma, torej »v času socialističnih revolucij ob koncu prve svetovne vojne in v prvih letih po njej [...] je geslo AK

bilo glavni politični argument za konstituiranje fašističnih gibanj in strank« (ibid.: 83). »Vse do druge svetovne vojne« je po njegovem mnenju pri antikomunizmu šlo za »močno orožje desno radikalnih gibanj«, ki so vsebovala »močno protiliberalno in sploh protidemokratsko avtoritarno tendenco« s poudarjeno ravnodušnostjo »do ohranjanja načel parlamentarne demokracije in pravne države«. Podobno »mesto«, meni Pleterski, »ima verski, v enciklikah papeža Pija XI. razloženi antisocializem, stopnjevan v AK«. Njegova posebna nevarnost za katoliške narode naj bi bila v tem, da »ne razločuje« med »versko in politično sfero«. Prepričan je bil, da je to naziranje predstavljalo »posebno obremenitev za ogroženi demokratični politični sistem«, kakor tudi »politično [...] oviro za demokratično kritiko komunizma« (ibid.). Za kritiko, ki je že v času med obema svetovnima vojnama ugotavljala podobnosti med totalitarnimi težnjami fašizma in »(sovjetskega) komunizma«. Pri tem je opozarjal, da je

prvi že leta 1933 »prekosil sovjetski primer« (ibid.: 84). O tem naj bi bile po mnenju Pleterskega prepričane tudi »miroljubne in liberalnodemokratske javnosti«, ki so bile kritične do komunizma, vendar so ga razločevale »od fašizma, ki je demonstrativno izkazoval idejo boja in predpravil elitnega naroda, razglašal narodno in rasno neenakost med ljudmi in upravičeval zatiranje narodov in manjšin« (ibid.).

Vendar ne tudi v Sloveniji. Tu, tako Pleterski, je takoj na začetku vojne obveljal tako imenovani »'goli antikomunizem'«, ki je slovenske nasprotnike Osvobodilne fronte približal »antikomunizmu fašističnih okupantov« (ibid.: 86). Ker pri tem niso bili pripravljene sprejeti dejstva, »da gre pri Osvobodilni fronti predvsem za brezpogojen upor proti [fašistični] oblasti«, so bili slovenski kolaboranti po mnenju Pleterskega celo »'čistejši' antikomunisti od fašističnih okupantov« (ibid.). Predvsem pa so, meni Pleterski, s tem »pred svojo vestjo lažje opravičili odločitev za aktivno kolaboracijo [...] na

političnem, policijsko-ovaduškem in še zlasti na vojaškem območju« (ibid.: 86–87).

Slednje je bilo tudi razlog za odkriti historični revizionizem, ki smo mu priče že četrto stoletja. Ta se je pod krinko težnje, da bi razpršili »'težko meglo odporniške mitologije'« (ibid.: 89), prelevil v »mieglo kolaboracionistične mitologije, ki lega na današnje in jutrišnje slovensko prizorišče in ki hoče današnjemu demokratično kritičnemu človeku dopovedati, da je okupacija s fašističnimi okupanti, ker je nastopala v imenu AK, bila prispevek k zgodovinskemu polomu realsocialističnega sistema pol stoletja kasneje«. Namen te megle je po mnenju Pleterskega predvsem v tem, da prikrije dejstvo, »da zgodovinska vloga tistega AK ni bila reševanje sveta pred zmago fašizma, pred oblastjo nacizma, ampak nasprotno«. Zastrla naj bi »videnje, da je zgodovinski učinek tistega slovenskega AK [...] to, da je zares postal [...] 'nevaren pomočnik komunizma samega'« (ibid.: 90).

Še bolj od Pleterskega so do aktualnega antikomunizma kritični mnogi drugi avtorice in avtorji v drugih delih Evrope, ki trdijo, da je to, kar počnejo novodobni antikomunisti, pravzaprav protirevolucija. Družboslovke in družboslovci, kot sta na primer Stephen Holmes in Ivan Krastev, pri tem opozarjajo na prozaičnost v neliberalno demokracijo preoblečenega antikomunizma, katerega namen je zgolj izrabiti politično moč za privatizacijo družbenega premoženja in osvojitve oblasti. Osvojitve ekonomske in politične oblasti, ki se v zadnjem desetletju vse bolj naslanja na reakcionarni nativizem (Krastev, Holmes: 66). Glede na to v iliberalizem preoblečeni antikomunizem svoje nasprotnike označuje za nacionalno brezvestne kozmopolite, ki se niso sposobni odločati (ibid.: 69). Če temu dodamo še boj za krščansko Evropo, boj proti »kolonializmu EU«, nostalgijo za časi pred »enajstimi stoletji« (ibid.: 71) in prevzem lokalnih in nacionalnih medijev (ibid.: 77) ..., potem »pan-evropska 'frankenštajnska koalicija'«,

v katero je slovenski protiliberalizem zvlekel tudi nas, ni le prostor antikomunistične kontra-revolucije, temveč v veliki meri tudi nadaljevanje pred stoletjem začete kulture sistematičnih političnih laži, katere osnovno sporočilo je neresnica (ibid.: 173).

Oto Luthar

LITERATURA

Krastev, Ivan, in Holmes, Stephen. 2019. *The Light that Failed. A Reckoning*, Penguin Books, London.

Pleterski, Janko. 1993. *Senca Ajdovskega gradca. O slovenskih izbirah v razklani Evropi*, samozaložba, Ljubljana.

Pleterski, Janko. 2012. *Preklicati revolucijo v slovenski zgodovini? (Pismo iz mojega mlina starejših občanov, 24. julija 2011)*, Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije: Svobodna misel, Ljubljana.

Janko Pleterski Preklicati revolucijo v slovenski zgodovini?

[...]

Singularnost slovenskega NOB, povezanega z revolucijo

Singularnost slovenskega NOB, povezanega z revolucijo, je v evropski zgodovini druge svetovne vojne vidik, brez katerega ne gre premišljati o mestu slovenske revolucije v zgodovini Slovenije.

Na začetku takšnega premisleka si je treba predočiti dejstvo, da je fašizem med narodi, ki jih je v tej vojni državno napadel in zavojeval, ravno in edino slovenskega hotel preprosto in naravnost uničiti, ne le zaslužjiti.

Dejansko je Hitler v vseh deželah, ki si jih je v vojni dotlej podjarmil, sprejel ponujeno sodelovanje domačih k fašizmu nagnjenih političnih sil in jim priznal položaj predstavnikov naroda in s tem obenem priznal politični obstoj teh narodov in njihovih držav. Torej, priznal je obstoj Slovakov, Francozov,

Belgijcev, Nizozemcev, Norvežanov, Dancev, z ustanovitvijo protektorata pa celo tako osovražnih Čehov. Navsezadnje celo Hrvatov.

Misel, da bi ustanavljal neko svojo Slovenijo, kakor so mu jo na večer pred napadom skrivaje pred jugoslovansko vlado v naglici predložili ministri te iste vlade, predstavniki »zgodovinske« Slovenke ljudske stranke, je bila Hitlerju posebno zoprna. Slovence je hotel izbrisati z evropskega zemljevida, na sredi nekdanje slovenske dežele, simbolno na Blejskem otoku, pa je nameraval v znak zmage tisočletnega nemškega rajha v tem prostoru, od nekdanje namenjenem germanizaciji, postaviti veličasten tempelj v čast germanskemu bogu Votanu. Slovenski Bled z vso slovensko deželo vred naj bi postal simbolno središče obnovljenega nemškega in njemu podrejenega evropskega poganstva. Edino Slovenci med okupiranimi narodi so se morali ob zaslužnjenu – podobno kot Judje – hkrati spraševati: »Zakaj hoče uničiti ravno nas!?!« Uspešnost slovenskega NOB je ob tem okvirnem dejstvu v Evropi nekaj edinstvenega, singularen pojav v panorami evropskega odpora.

Po tej edinstvenosti razmerja med Hitlerjem in Slovenci je uničevalni pohod fašizma proti slovenstvu v drugi svetovni vojni podoben v družboslovju poudarjeni singularnosti judovskega holokavsta. Tega se moramo zavedati tudi tedaj, ko govorimo o revoluciji, povezani s slovenskim NOB, o nujnosti, da se ji Slovenci danes odrečejo.

Ob tem moramo Slovenci seveda tudi svetu povedati, ga prepričati, da niso le zgodovinarji holokavsta upravičeni poudarjati njegove singularnosti, četudi imajo oni pri tem v mislih predvsem nepredstavljivo strahoto in v svetovni zgodovini edinstveni obseg pojava. Res gre tu za oznako edinstvenosti tega najglobljega dejanskega in simbolnega moralnega padca človeštva. Kot takšen je holokavst gotovo singularen. Toda hkrati mislim, da je na svoj, drugoroden, obraten način s svojim dosežkom singularen, historično edinstven, tudi slovenski NOB, njegova zmagovitost v drugi svetovni vojni in za tem z njegovo tradicijo zraščeni nadaljnji družbeni, kulturni in politični razvoj Slovenije. V vseh sledečih desetletjih, tja do osamosvojitve Slovenije in do razmer, v katerih se ta hip ponavlja zahteva gospe Spomenke. Saj bi tudi ona sama brez pozitivnega

učinka zgodovinske navzočnosti tega singularnega NOB ne mogla od njegovih dedičev pričakovati tolikšne moralne moči, kakor bi bila potrebna za to, da bi sprejeli njen izničevalni predlog.

To je predlog, naj se v dobro konsolidacije politično preveč razdvojene nacije – po golem političnem preudarku – odrečejo slovenski revoluciji kot takšni. Odrečejo torej ne le zlim početjem, povezanim z njo, marveč naj se od nje distancirajo tako, da jo zavržejo.

Tudi brez nadaljnega historičnega dokazovanja že zato menim, da je takšna zahteva znanstveno nerazumna. Pa tudi politično nekoristna. K od nje pričakovani spokoritvi naših kolaborantov in njihovih današnjih privržencev kaj takega gotovo ne bi pripomoglo prav nič! Ni le veselje neskončno, tudi človeške slabosti včasih nimajo racionalnega konca.

Vsem v Sloveniji bi koristilo, če bi domislili tezo o zgodovinski singularnosti slovenskega NOB. Seveda ne bo nikoli dosegla onega univerzalnega priznanja, ki ga je dosegla teza o singularnosti holokavsta. Pa saj ji ne konkurira, saj je obratnega, zgodovinsko spodbudnega značaja! Samo in ravno kot

takšna, obratna, zgodovinsko spodbudna za male, a človeško usodne skupnosti, ima njena singularnost, in s tem opozarjanje nanjo, svoj pomen. Lahko jo vidimo kot enega izmed premalo uvidenih in spoznanih dejavnikov, ki so pripomogli k zavrnitvi nacizma oziroma fašizma v današnjem svetu. Gre za pričevanje o tem, kako uspešna je ta zavrnitev mogla biti celo v singularnostno skrajnih težavah, kakršne so premagali ljudje na Slovenskem.

Podobno namreč lahko rečemo tudi za pomen singularnostnega ovrednotenja slovenskega NOB v današnjem času.

Slovenski NOB je takšen, kakršen je bil v času druge svetovne vojne, pravcati unikum, ne le po stvarnem dogajanju, temveč je njegova singularnost podana tudi v njegovem družbenopolitičnem značaju. Ničesar iz njega ni treba – in tudi ni dopustno – izločati ali prebarvati. Edino dopustno in potrebno je to, da bolje in globlje spoznavamo to edinstveno in enkratno dogajanje, ponazarjamo svetu njegovo singularnost. Široki svet bo pridobil, če jo bo opazil, saj so v njej navzoči tudi njegovi problemi.

Pri tem naj iz zakladnice našega znanja navedem vsaj bistroidno osvetlitev problema Slovencev, ki ga podarja Taras Kermauner v sklopu svoje monumentalne analize slovenske dramatike. V knjigi o slovenskih narodnih junakih piše o *Tugomerju* Frana Levstika. Pisatelj je postavil dogajanje *Tugomerja* med Polabske Slovane, ki so jih Nemci raznarodili, odstranili, pred toliko stoletji, četudi mu je šlo za Slovence, ki so jih Nemci izbrisovali na Koroškem pred njegovimi lastnimi očmi, v 19. stoletju. »Prizorišče okrog Gospe Svete (bi) terja(lo) Slovence kot posebno nacijo; prizorišče ob Labi sugerira, da je bistvo problema v občem boju z Nemci; da se bo boj odvijal v severnem delu Nemčije, celo tam nekje med Labo in Volgo.« Tako pojasnjuje Levstikovo izbiro prizorišča Taras Kermauner in nadaljuje: »Levstik je bil po eni strani jasnoviden. Pričakovani boj se je – in celo dvakrat – zares odvijal na prizorišču, ki si ga je bil zamislil, do Caricina (Stalingrada). Rusi so prišli l. 1945 vse do Labe; Nemci l. 1941 vse do Moskve. Če ne bi zmagali Rusi, Slovenci ne bi imeli danes svoje nacionalne države. Če ne bi l. 1918 zmagali Srbi, je Slovenci prav tako ne bi imeli. Vprašanje je, koliko bi sploh še eksistirali; morda le kot vindišarska etnija z

delno kulturno avtonomijo? Obe svetovni vojni za Slovence nista bili le to, za kar ju ima svetovna zgodovina; drugo vojno tudi kot – vsaj začasno – uničenje fašizma-nacizma. Za Slovence – Rusi bi se ohranili, Čehi in Poljaki itn. najbrž ne – sta bili obe, posebno pa druga vojna, osnova za ohranitev naše narodnosti-nacije. Potekali sta kot milenaristični; druga je dodala gentilističnemu hiliazmu še komunističnega. Rusi so zmagali kot Sovjeti, a obenem v sveti vojni za zmago Slovanstva nad Nemštvom ... Ne pravim, da se v Sloveniji ni dogajalo nič pametnega. Naj je bila še tako majhna, Slovenija je dejavno in uspešno sodelovala v boju zoper Nemce (Italijane); v povezavi ne le z Rusi, ampak tudi z zahodnimi zavezniki. (To opisuje celo dramatika slovenske politične emigracije: Vombergar v 'Napadu'.) Sodelovala je v tesni povezavi – v enotnosti – s Srbi, Hrvati, Muslimani, Makedonci, Črnogorci [...]. Ne pozabimo: boj za samostojno Slovenijo – ta cilj je bil partizanom in OF jasen že l. 1941, čeprav še ni bilo rečeno, da je samostojna Slovenija tudi lastna nacionalna država – je mogel potekati le v okviru južnoslovanskega in vseslovanskega boja-vojne, celo kot svete. Slovenci se sami pač ne bi spravili nad Nemce in Italijane. Izrabili smo priložnost,

da smo v širšem okviru udejanjili tudi svoj – naš – interes: vse večjo samostojnost.«¹

Zdaj pa iz tega izruvat in zavreči revolucijo? In to celo zato, da bi nasitili politično požrešnost desnice? Tako singularni menda ne bomo!

O revoluciji sploh

Revolucije so sestavina zgodovinskega toka družbenega razvoja človeštva. Ta je evolutiven v svoji celoti, a v konkretnem dogajanju neenakomeren, v posameznih fazah tudi revolucionaren. Protirevolucije ali faze reakcije oziroma poskusi restavracije stanja pred revolucijo si lahko v zgodovinskem toku slede brez omejitev, ki bi jih mogla narekovati kakšna višja zakonitost družbenega razvoja. Toda sam tok zgodovine je nepovraten in ničesar dejansko že dogodenega iz njega ni mogoče več izključiti

¹ Taras Kermauner, *Slovenski plemenski junaki. Tugomer. 2. del*, SAZU, Ljubljana 1996, str. 47. Glej tudi: Janko Pleterški, *Pravica in moč za samoodločbo: med Metternichom in Badinterjem: študije, razgledi, preudarki iz petnajstletja po tretji odločitvi Slovencev*, Ljubljana, Modrijan, 2008, str. 445.

ne v posledicah ne v vzročni povezanosti. Izključevati oziroma preklicevati je mogoče ideje, ne storjenih dejanj. Vsako tako izključevanje ali preklic ideje pa je že novo storjeno dejanje in odgovornost zanj bremeni novega storilca, brez vpliva na odgovornost storilcev vseh poprejšnjih. Iskanje odgovornosti za minula, v zgodovinskem toku storjena dejanja lahko zato služi razlaganju, nikoli pa vnažajšnjemu vrednostnemu spreminjanju dogodene stanja. Revizija zatetega stanja danes je novo dogajanje, v katero se lahko vključuje seveda tudi revizija preteklih idej, in to gotovo ob presoji sprejemljivosti ali nesprejemljivosti tega zatetega stanja za jutri. Ampak le stanja v celoti, v dobrem in slabem, tudi glede revolucionarnih sprememb. Dejansko torej dogodene revolucije iz zgodovinskega toka ne le ni mogoče kar izključiti, marveč je tudi ni smiselno kakor koli zanikati, zavračati, obsojati, in se za to truditi v celoti njenih zatetih nasledkov za danes in jutri. Najbrž bi početi kaj takega res pomenilo delati za konec zgodovine, ali bolje, za njeno dokončanje, presekanje. Skoraj nekaj takega je agresivno stališče današnjega akterja, ki trdi, da se je zgodovina začela z njim. Smiselno pa je storiti vse, kar je le mogoče, da bi tok zgodovine v prihodnje

potekal brez nasilja. In tudi prav izrecno, brez revolucionarnega nasilja. To naj bi namreč bilo mogoče, če razumemo, da revolucija ni kar drug izraz za pojem nasilja, ampak da označuje pojem korenite spremembe v ureditvi družbenega dogajanja. Žametnost sama po sebi revolucije ne izključuje. O tem obstaja celo šolski primer angleške »slavne (*glorious*) revolucije«.²

Bistven za revolucijo je prelom v veljavnem redu, mimo njega in proti njegovemu smislu. Sicer bi to bila reforma in ne prelom.

Tu se seveda pojavlja vprašanje zakonitosti, legalnosti oziroma protizakonitosti, ilegalnosti revolucije. Zakonita, legalna, pravzaprav revolucija biti ne more. Dejansko pa je lahko upravičena po zgodovinskem toku, po poteku, po smeri rasti družbe, po neločljivosti te rasti od odnosov v njej. Gre pa tu lahko za protislovnost pogledov z različnih zornih kotov, in vemo, da današnje družboslovje to protislovnost elegantno rešuje s pojmom legitimnosti. Nekaj morda ni zakonito, je pa legitimno, ali obratno.

Kar je seveda le navidezna rešitev, saj zakonitost in legitimnost v jezikovnem smislu pomenita isto. Pustimo ob strani dejstvo, da sodobno družboslovje brez pomisleka uporablja za svoje nove pojme kar stare, že v drugih strokah za druge pojmovne pomen rabljene izraze, kar pogosto povzroča nejasnosti in zmedo, pa nepotrebne nesporazume. V najnovejšem slovenskem političnem besednjaku je drastičen primer za to izraz »državljska vojna«. V pravu ima že zdavnaj jasno določeno vsebino, vojna znotraj iste države, domača vojna (*a non-international conflict*). V besednjaku današnje desnice (in nekaterih sociologov) se z besedo »državljska vojna« opisuje prostovoljno sodelovanje nekaterih Slovencev v vojskovanju tujih, napadalških držav proti silam slovenskega protiokupatorskega odpora. Trajno, tudi čustveno zapečaten zmedo je pripravil leta 1990 izraz »državljska vojna«, ko ga je kot zgovorno prisposodbo za pretekle politične boje in protislovja v enostrankarskem sistemu socializma uporabil v svojem otvoritvenem nagovoru predsednik prvega mnogostrankarsko svobodno izvoljenega slovenskega parlamenta.

² Več o tem gl. nav. delo *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 515, 542–543.

Glede izraza »legitimnost« zgodovinarji vemo, da se je zlasti od časa republikanskih revolucij uporabljal za dokazovanje zakonitosti oblasti vladarjev »po božji milosti in volji«. Danes se pridevnik legitimen za odobravanje nekega spornega pojava uporablja veliko bolj po mili volji kakor pa po božji.

Veliko bolj konsistentna v pravnem, zgodovinsko razumskem, posebno pa tudi v antropološkem smislu je znana, prav klasična razlaga protislovnosti med zakonitostjo in protizakonitostjo dogodene revolucije, ki jo je ponudil slovenski pravnik, profesor Leonid Pitamic. Ve se, da je v pojmovanju prava izhajal iz načela božjega izvora oblasti. Po njegovem nauku pa revolucija ni nekaj protipravnega, četudi sama obstoječi pravni red prekucne, ga zanika. Kajti revolucija ga nadomesti z novim pravnim redom. Bistvo revolucije namreč ni uporaba nasilja, meni Pitamic, čeprav je nasilje praviloma njen spremljajoči pojav. Tak nauk je profesor Pitamic Slovincem razložil ob neki priložnosti naravnost simbolnega pomena. To je bilo prvo, otvoritveno predavanje novoustanovljene slovenske univerze v Ljubljani. Menda ne le prvo na novi Pravni fakulteti, marveč sploh prvo univerzitetno predavanje v

Ljubljani. Seveda je mogel profesor imeti v mislih samo revolucije, ki so se dogodile dotlej. A te niso bile več samo meščansko demokratične ali narodne. V svetu se je ta tema tisti čas obravnavala zlasti ob oktobrski, socialistični. In mednarodna diplomacija si je prizadevala vplivati, v interesu pridobivanja odškodnin, na novoustanovljeni pravni red v revolucionarni Rusiji na gospodarskem področju. Navedel sem že, kako je vatikanski državni tajnik, kardinal Gasparri, leta 1922 sovjetskim predstavnikom na znameniti konferenci v Genovi označil stališče Svetega sedeža: »Končna načela Cerkve ne pomenijo nikakršnega zadržka do komunistične oblike vlade. V gospodarskih zadevah je Cerkev agnostična [...]. Cerkev zgolj zahteva, da organiziranost države, pa naj že bo njena narava ta ali ona, ne krši svobode verovanja niti svobode duhovnikov, da opravljajo naloge svojega poklica.«³ Očitna je skladnost s tezo Leonida Pitamica. Obstoječa revolucija kot takšna ni problem zakonitosti. Ravna

3 Nav. po: Frank J. Coppa, »The Vatican and the dictators between diplomacy and morality«, v: Richard J. Wolff, Jorg K. Hoensch (ur.), *Catholics, the State, and European Radical Right, 1919–1945*, Columbia University Press, New York, 1987; Janko Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 591.

upravičeno po svojih zakonih. Mogoče pa se je vprašati, kakšna so njena dejanja sama po sebi.

Po drugi svetovni vojni je stališče do državljskih revolucij ostalo v bistvu enako: upravičenost pridobijo s svojo zmago. Če ne, ostanejo puči.⁴ Tak pogoj za priznanje je revoluciji postavljala tudi slovenski profesor France Bučar v knjigi *Upravljanje*.⁵

Razume se, da politični sistem pluralne strankarske demokracije revolucijo izključuje iz svoje zamisli. A ne prepoveduje je kar tako, če hoče ostati demokratičen. Kategorična prepoved revolucije je na podoben način zgodovinsko nemogoča in za demokracijo načelno problematična, kakor bi bila takšna prepoved vojne.

Revolucijo nasploh prepovedati, jo kriminalizirati, ni le nemogoče, je tudi neupravičeno. Mogoče pa je terjati od storilcev odgovornost za posamezna dejanja. To velja tudi za slovensko revolucijo v 20. stoletju.

4 Janko Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 266–268.

5 France Bučar, *Upravljanje*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1981.

Revolucije rastejo iz razmer in ustvarjajo nove in poprejšnje odrinejo v neponovljivo preteklost. Poleg novih ostajajo ali rastejo tudi problematične, ki terjajo nova odločanja za nove rešitve. Skoraj praviloma bremeni vse revolucije nasilje, ne le za odpravo starega, temveč tudi v zagatah ali razočaranjih pri ustvarjanju novega. Vse revolucije imajo svoj konec in pravzaprav je ravno to njihov smisel, ko se lotevajo tlakovanja bodoče poti.

Imajo pa revolucije, ne glede na svojo končnost, dolgoročne učinke na zgodovinske premike. Francoska je tvorno izzvala združevanje Evrope, četudi sprva uvedeno z odporom Svete alianse proti združevanju celine z vojaškim osvajanjem iz enega središča. Že skoraj evropska, marčna, je s pomladjo narodov nasprotovala za kontinent razdruževalnemu legitimizmu vladarskega absolutizma. Obe že z ameriško revolucijo v tvornem ozadju. Ruska revolucija, oktobrska, je izrasla iz razmer še hujšega vladarskega absolutizma v razvojno zaostali vzhodni kontinentalni širjavi brez meja ter obenem kot kaznovanje celine za dotlej najstrašnejšo vojno, zarojeno znotraj evropskega koncerta. Ameriška in oktobrska sta v drugi svetovni vojni zagotovili zmago

nad fašizmom. K temu je svoj nesorazmerno tehtni delež prispevala tudi slovenska z jugoslovansko. In ta zmaga je potegnila za seboj kolonialno revolucijo, ki je odnesla kolonialne imperije in razveljavila imperialistične delitve sveta ter vse moderne revolucije, tudi kitajsko, približala postmodernemu koncu. Žal ne koncu vseh vojn. A vsaj v Evropi dogovorno in verjetno.

Ali bi kdo hotel, da se z zavrženjem revolucij, tudi naše, zgodovinski vrtiljak zavrti nazaj? Distancirati, odmakniti se od revolucionarnega in vsakršnega drugega nasilja, posebno v času miru, mora biti nekaj drugega.

Toda, počakaj! Ali ne gre za izplen zmage nad revolucijo, zaslužene v hladni vojni? K temu, gotovo tudi pri nas razširjenemu prepričanju in vprašanju je treba reči vsaj dvoje.

Najprej, zmaga kot zmaga je mogoča samo v vojni. Izkušnja svetovne zgodovine pove, da je zmagati mogoče samo v vojni, ne pa zares tudi v politični tekmi. In to velja ne le za 20., marveč enako tudi za komaj začeto 21. stoletje. Tisto, kar izkušamo kot poglaviti dogodek obeh – zmaga zahodne demokratične

konceptije državnega in meddržavnega reda –, pa ni zmaga v vojaško bojevani vojni, pač pa v politični konfrontaciji, opisani kot hladna ali mrzla vojna. Torej, gre za zmago v hladni vojni, ki je ne bi smeli – ker to ni – enačiti z zmago v vojni, kakor je na primer bila druga svetovna. Tekmovanje dveh v moderni dobi z revolucijami na obeh straneh najizraziteje izoblikovanih državnih in družbenih sistemov, moderniziranega demokratičnega oziroma kapitalističnega in boljševisko marksističnega oziroma socialističnega. Danes zanemarjena, a dejansko za obe strani nepojmljivo srečna okoliščina je to, da je ta svetovna konfrontacija obeh sistemov v letih 1946–1989 resnično ostala hladna. In to tudi po zaslugi odgovornih politikov na obeh konkurenčnih straneh. In da je ta izkazana odgovornost na obeh straneh povsod rasla iz dejstva, da so v obeh sklopih konkurenčnih sistemov bila dejavno in končno tudi učinkovito navzoča prizadevanja za njuno notranje obvladanje in mirno reformo. Bolj so bila vidna tista evolucijsko naravnana prizadevanja v svetu pluralne demokracije in bolj prikrita – pa zato radikalneje oziroma revolucijsko naravnana – tista v svetu strankarskega monizma. Omenjena prizadevanja na obeh straneh pa so vendarle mogla

dovolj uspešno omejevati skrajnost mednarodnega spopadanja in ga zadržati v mejah nevojaške, še mirne hlade vojne zato, ker je ta mirnost temeljila na zgodovinsko primarnem dejstvu, da sta se oba svetovna konkurenčna bloka mogla – vsak zase – izoblikovati šele v položaju, ko je bil kot glavni konkurent za oblast na zemeljski obli izločen fašizem.

Takšen uvid v zgodovino, posebej še evropsko, ki nas prizadeva najbolj neposredno, ni lasten zgolj sekulariziranemu, za marsikoga morda manj zaupanja vrednemu zgodovinopisju. Opozoril sem, kako so svoj pogled na to vprašanje izrekli cerkveni zgodovinarji v pojasnilu k dokumentom o zunanji politiki Svetega sedeža v drugi svetovni vojni, objavljenim po drugem vatikanskem koncilu.

Ponovimo najprej, kako ti zgodovinarji vidijo dilemo Evrope v letih 1933–1939.

»Odkar je Nemčija postala Tretji rajh, podvržen diktaturi Adolfa Hitlerja, se je zdelo, da se Evropa iz dneva v dan približuje trenutku, ko bo morala izbrati med vojno in suženjstvom. V Evropi sta se oblikovala dva bloka, blok zatrdnih demokracij,

dremajočih na lovorikah iz leta 1918, in blok diktatur, ki žive v pomanjkanju in ki usmerjajo svoja gospodarstva k oboroževanju.« – Tu prepoznamo Anglijo in Francijo na eni strani in Nemčijo z Italijo na drugi.

Vatikanski zgodovinarji torej do leta 1939 Sovjetske zveze ne všttevajo v nobenega od obeh polov razklane Evrope, ki ju ugotavljajo. V odnosu Evrope do Sovjetske zveze torej tudi po njihovem mnenju tedaj ni tičala tista zgodovinsko odločilna izbira med vojno in suženjstvom, kakršna je kmalu nato terjala odločitev za vso Evropo, za ves svet.

Ta, za svet odločilna izbira se je dogodila v letu 1941 in je končno izoblikovala protifašistično zvezo držav, ki so skupaj izbojevale zmago v vojni vseh vojn 20. stoletja. To pa so bile države, ki so navzlic skoraj prepadnim medsebojnim sistemskim razlikam imele eno skupno značilnost, ki jo je treba tukaj posebej poudariti: vse so črpale svojo moč iz revolucij, ki so jih bile vsaka zase doživele v svoji lastni zgodovini v različnih časih.

Kakor rečeno, sta se oba hladnovojna svetovna konkurenčna bloka mogla – vsak zase – izoblikovati

šele v položaju, ko je bil kot glavna nevarnost na zemeljski obli z vojno izločen fašizem. In to se je zgodilo z združenim, brezmejnim naporom obeh, zdaj po fašizmu skupaj ogroženih nebesnih strani, tako Zahoda kot tudi Vzhoda. Tako je treba v tem edinstvenem, a dogodenem združenju sil za zmago v drugi svetovni vojni ugotavljati tisti prelom, ki je sploh šele omogočil, da napeto globalno-konkurenčno tekmovanje oziroma boj sistemov v povojnih desetletjih ohrani mirni, »hladni« značaj.

Za svet presenetljiva »implozija« sistema v sovjetskem bloku, pospremljena v Evropi z dramatičnim padcem berlinskega zidu, je tu zbudila evforični občutek zmage, kakor da bi se bila končala prava, »vroča« vojna. Te ni bilo, toda urejanje evropskih in svetovnih odnosov se je odvijalo po starih postopkih, običajnih v primeru takšnega uspeha ene strani: razglasi se nelegitimnost dotlej le konkurenčnega sistema. Z argumentom demokracije se združevanje držav v Evropsko unijo dopušča samo na temeljih neoliberalnega kapitalizma, svet pa se podreja anonimnemu, a brezprizivnemu diktatu globalnega trga, utemeljenega na moči denarja in njegovega interesa. Interes družbene pravičnosti se

dopušča le po meri trga. Kar pomeni zavračanje, tudi za nazaj, tistih reformnih prizadevanj, ki so se dogajala nekoč v zdaj »poraženem« sistemu socializma. Iz današnjega sveta se takšna stara prizadevanja izključujejo kot nevrednota, nekompatibilna s kapitalizmom. Od starih razvojnih alternativ ostaja kot vrednota le »goli« antikomunizem sam. Tudi tisti, ki ga je nekoč Thomas Mann označeval kot največjo norost, nespamet stoletja. Za novejšo preteklost pa to pomeni pritrjevanje prav tistemu nasilju, s katerim so stalinisti na primer zadušili češko pomlad socializma s človeškim obrazom 1968, velikodržavni nacionalisti zanikali v Jugoslaviji samoodločbo narodov in blokirali avtonomijo v gospodarstvu in vsem javnem življenju, kar naj bi veljalo za temeljne pogoje in razloge obstoja socializma. Hkrati je to seveda tudi zavrnitev demokratičnih in humanih idej in pobud, ki so se še dosti pred koncem hladne vojne pojavljale v Evropi z imenom »evrokomunizem« ali pred tem z mislijo na konvergenco sistemov. Evropa in svet pač danes zmoreta brez vse te nič več aktualne ropotije. To je današnja deviza.

Začetki 21. stoletja dajejo čutiti, da postmoderni »konec zgodovine« ne more izbrisati potrebe po iskanju neke njene nove alternative. Kdo more v zgodovini izključiti uspešno revolucijo, če ne z nasiljem? *Africa non docet?*

Hladna vojna se ni končala z zmago ideje o neuvrščenosti, kar bi moralo logično pomeniti konec delitve sveta v dva antagonistična bloka. Kar zadeva nas v EU, smo zdaj uvrščeni na eno samo stran. Na stran kapitalizma pod načelno nenadzorovano in dejansko a priori anonimno oblastjo globalnega prostega trga. Dejansko in načelno gre torej za neomejeno zmago starega rekla »denar je sveta vladar«! Element socialne države je v tem (malodane že) univerzalnem sistemu moteč preostanek, v svojem obstoju odvisen od civilne politične moči prikrajsanih ljudi.

Toda, mar res ne spoznavamo, da je bila zmaga v hladni vojni pravzaprav zmaga, dobljena na obeh straneh? Če se na to danes gleda drugače, če se to pojmuje kot bojna zmaga protirevolucije z vsemi nasledki, je to nevarna zmeta. Potem gorje vsem, pametnim in nespametnim!

O slovenski revoluciji

Samorastniška slovenska narodna in socialna, socialistična revolucija 20. stoletja, imenovana tudi ljudska, je bila spočeta in donošena med drugo svetovno vojno po napadu (6. aprila 1941) in okupaciji s strani fašističnih držav, v jeku odpora, ki ga je razvijala Osvobodilna fronta slovenskega naroda proti zavojevalcem, in rojena po vojni zmagi Združenih narodov v letu 1945. Bila je tudi samobitna sestavina zmagovitega odpora in revolucije okupiranih narodov celotne Kraljevine Jugoslavije, katere državljani so Slovenci v svojem državno in narodno matičnem jedru tedaj bili. Na podoben samobiten, a poslej tudi državno individualen, z ustavno priznано pravico do samoodločbe utemeljen način je slovenska revolucija živela v naslednjih desetletjih v razmerah enostrankarske vladavine komunistov, tako v zvezni jugoslovanski državi kot tudi v federalni Socialistični republiki Sloveniji vse do trenutka izstopa Zveze komunistov Slovenije iz Zveze komunistov Jugoslavije januarja 1990. Izstop je postal neogiben zaradi že dlje časa trajajočega preusmerjanja slovenskih komunistov in široke

zveze socialistov k političnemu sistemu demokratičnega parlamentarizma in z njim neločljivo povezanemu reformizmu v socialnih, družbenih vprašanjih. S tem je bila v največji meri potrjena državna volja Slovencev za samostojnost in zagotovljeno njeno solidarno, vsestrankarsko udejanjenje. Slovenska revolucija 20. stoletja se je tako iztekla v dejanju narodne in državljske samoodločbe ljudstva Slovenije.

Preden zdaj poskusim opredeliti svoje videnje naše revolucije, moram seveda opozoriti, da sem se kot zgodovinar njenih vprašanj loteval predvsem v povezavi s časom slovenskega NOB. In na to, zgodovinarsko pridobljeno védenje o revoluciji se bom v glavnem omejil. Tu se samo sklicujem na svoje razprave in študije, zbrane v knjigi *Pravica in moč za samoodločbo*. Gre zlasti za štiri med njimi: 2., 7., 18. in 31.⁶ [...]

Omenil sem, da ima ta poskus nek svoj prav konkretni povod. Ta me je zbodel, da zato poskušam več, kakor pa si izdelane znanstvene kompetence za ves ta čas sam prisojam. A vendarle, poskusiti vsaj »posthumno« ne more škoditi.

Slovenska revolucija se je spočela in bila donošena kot slovenski NOB v času druge svetovne vojne in je nato živela v desetletjih hladne vojne kot na svoj način udejanjena, v naši zgodovini realno dosežena stopnja uresničenja slovenske volje po človeškem, ljudskem in narodnem napredku, tja do izteka revolucije z osamosvojitvijo Slovenije.

Zdaj jo gledam v obremenjujočih razmerah mentalno nedopolnjene družbene tranzicije. To je težavno, saj pogled zamegljuje odij [sovrášstvo, op. ur.], ki se zgrinja nad zgodovino revolucije. Pred razmotrivanjem revolucije bi bilo treba najprej razčleniti ta odij, saj izvira z različnih strani. Tu nimam v mislih razumljive prizadetosti žrtev njenega nasilja.

Najprej pa moram pojasniti svoje zgodovinarsko videnje (ne)upravičenosti njenega pojava v slovenskem NOB. Pred leti je mlad zgodovinar pri zagovoru disertacije o tem vprašanju, odločno in že politično odločeno, trdil: NOB ne dela revolucije. To je, ne sme delati revolucije. Če jo, potem to ni več (pravi) NOB. In pri nas se je to zgodilo, četudi se zgoditi ne bi smelo.

⁶ Janko Pleterški, *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 15, 69, 265 in 515.

To tezo sem zavrnil – in jo še zavračam – kot nehistorično. Tu ne gre za vprašanje, kaj je NOB po definiciji. Gre za to, da historik zgodovini, ki se je že zgodila, ni upravičen dajati lekcij. O svoji upravičenosti je namreč ta zgodovina odločila sama.

Tako je odločila tudi o revoluciji, ki se je zgodila ali pa se ni zgodila. Na primer, le o tisti, ki se ni zgodila, sme historik popravljati morebitno nasprotno trditev historiografije, da je vendarle bila. A nikaikor, da za priznanje pravilnosti »naše« zgodovine ne bi revolucija v njej smela biti vsebovana.

Revolucije (v) dogajanju zgodovine ni mogoče prepovedati. Izbriše (ne zapiše) jo lahko le njen neuspeh. Revolucijo lahko prepoveduje le aktualni politični sistem. Dokler je pač uspešen. Revolucija, če je uspešno nastopila, ga spreminja in oblikuje po svoje. Že z uspešno uveljavitvijo tega sistema samo po sebi izničuje revolucija svojo prepovedanost. Mnogi politični sistemi so bili oblikovani z revolucijami. Nekoč tudi liberalnodemokratični, za kakršnega smo se danes odločili kot za vsebino, vrednoto osamosvojitve. Dokler ta sistem obstaja, lahko prepoveduje revolucionarno dejavnost kot protiustavno. Ne more pa revolucije prepovedati v

zgodovini. Kakor *in extremis* ne more prepovedati vojne. Lahko pa si prizadeva vojno delovanje omejiti z vojnim pravom, predvsem z normami humanitarnosti. Zgodovinar je upravičen v revoluciji, ki se je dogodila, ugotavljati kršenja humanitarnega prava, kakor se to zelo intenzivno dogaja glede poteka vojn, četudi jih za nazaj ni mogoče ne preklicati v obstoju ne popravljati, »olepševati«. Prav tako je historik upravičen in kot družboslovec tudi dolžan ugotavljati, v čem so manifestacije revolucije bile revolucionarne, v čem pa je to bilo revolucionarno kršenje predrevolucijskega pravnega in političnega reda, sistema. A to ne pomeni, da lahko revolucije izbriše, zanika kot neupravičeno dogodene v zgodovini, zanika kot realne sestavine njenega toka. Saj je ta tok historijo že spremenil v novo stanje, ki ga je mogoče spremeniti le z novim dogajanjem. Morda celo kar s kontrarevolucijo. Revolucija in reakcija kot kontrarevolucija sta v zgodovinskem procesu dva enako nepreklicna pojava. Lahko ju v času druge svetovne vojne za dogajanja na Slovenskem tudi imenujemo po Tarasu Kermaunerju kot terminološki par »leva« in »desna« revolucija. To je v analitičnem postopanju v marsičem tudi koristno. Žal pa odvrta pozornost od tistega, kar je za

Slovence v tistem času pomenilo največjo negativiteto, namreč od prostovoljne kolaboracije glavnih akterjev slovenske desnice.

Morda je to razpravljanje dolgovezno, a premočna so prizadevanja nekaterih znanstvenikov, da bi slovensko zgodovino za čas okupacije in odpora preuredili v predalčke, »dobre« in »slabe«, predvsem pa seveda, da bi »dobri« NOB ločili od »slabe« revolucije in dobili na ta način sprejemljivejšo zgodovino. Človek bi se ob tem najraje vprašal: le zakaj potem komunisti ne bi s svoje strani mogli po isti logiki svoje zgodovine popraviti in revolucijo izboljšati z reduciranjem narodnoosvobodilne vsebine iz »našega« NOB, če sta oba ta v njem vsebovana pojma med seboj tako izključujoča?

Omenjena disertacija se je osredotočala na problematična ravnanja glavnih akterjev slovenske leve revolucije. V tem je bila prodorna in strokovno ustrezna ter kot takšna tudi pozitivno ocenjena. Omenjena teza, izrečena na zagovoru, pa ostaja historično sporna v svojem družbeno-spoznavnem temelju, ne glede na to, da je v javnosti popularna in v polemikah priročna.

Slovenski NOB z OF se je v svoji izhodiščni volji usmeril k izpolnjevanju dolžnosti ljudi do svoje, iz zgodovine sprejete, zdaj pa napadene in od fašistov v obstoju zanikane slovenske skupnosti, v obrambi katere so ljudje videli edino možnost za svoboden osebni in splošni razvoj. S tem izpolnjevanjem dolžnosti so pripomogli, odločilno na svojih tleh, k zmagi zaveznikov v drugi svetovni vojni. In ta zmagaja je leta 1948 v okviru OZN omogočila sprejetje Splošne deklaracije človekovih pravic. In glej, ta deklaracija izhaja stvarno, meritorno, prav od tiste predpostavke OF, da bo človek izpolnjeval dolžnosti do svoje »skupnosti, v kateri je edino mogoč svoboden in splošen razvoj njegove osebnosti«! Tako je zdaj zapisano v 29. členu te deklaracije! Prav z opredelitvijo za OF in NOB se je slovenska revolucija glede uveljavljanja človekovih pravic že prav ob svojem spočetju napotila v pravo smer, četudi je na svoji nadaljnji poti dolgo proti nekaterim tudi grešila, zlasti tistim, zadevajočim politične svoboščine. Pa tudi pri teh je zmogla popravek, ko je šlo pri ponovljeni narodni samoodločbi za pravico iste kategorije. In te, kakor je bilo izhodiščno predpostavljeno izpolnjevanje dolžnosti do skupnosti, nujne tudi za dosego osebne svobode.

Seveda imajo z razumevanjem te vsebinske povezanosti različnih vidikov svobode danes težave ljudje (celo nekateri najodličnejši pisateljski duhovi), ki vidijo v odločanju ljudi za odpor proti okupatorju ali za podvrženje zgolj kliše banalne dihotomne odločitve: za okupatorja ali za domovino. Zanimivejša se jim zdi pravica do življenja onkraj ideološkega konstrukta vojne, pravica do preprostega življenja ljudi po vrednotah civilizacije. [...]

Domišljavo in nadležno bi bilo tukaj povzemanj, kar sem nekoč že napisal o slovenskem NOB in revoluciji v njem. Upam pa, da ne bo odveč nekaj opozoril na nekatere premalo opažene momente v dogajanju.

Najprej naj ponovim opozorilo zgodovinske stroke, da je treba vedno upoštevati dejstvo, da posamezni subjekti dogajanja nikoli ne morejo predvideti, kakšen bo izid dogajanja, in da zato ne smemo domnevati, da so si vsa svoja dejanja in umovanja vnaprej načrtali, četudi končni izid opazovalcu narekuje vtis, da je vse nastalo po domišljenem naklepu ali kar po zaroti. Tu omenjam prezrto dejstvo, da je Boris Kidrič, vodilni komunist v OF, še septembra 1941, torej še pred Rožmanovim pastirskim

pismom, pozival v *Slovenskem poročevalcu* k potrebi, da bi bil slovenski odpor politično uravnotežen. In da je pri tem poudarjal tudi potrebo, naj si vsi ti politično različni udeleženci upora med seboj obljubijo lojalnost. In da ga je pri tem skrbela lojalnost drugih sil do komunistov samih. In da ni šlo za to, kakor se je pozneje iz razvoja izmotalo, da so v OF zdaj že premočni komunisti svojo lojalnost pomirjevalno zagotavljali po vplivnosti ogroženim »zaveznikom« v fronti. Komunisti so svojo moč v NOB občutili šele potem, ko je klic po uravnoteženju slovenskih političnih sil ostal ne le brez odmeva na desnici, ampak doživel tudi zanikanje. In da ne smemo prezreti, da je v labirintu različnih pozicij tistega časa za Ariadnino nit treba jemati v roke zahtevo OF, da se mora vsakdo najprej dejansko odločiti za udeležbo v neodložnem odporu, če hoče imeti enake pravice v gibanju in odločanju. Kidričev klic je bil absurden glede strank samih seveda že od Natlačenovega Narodnega sveta naprej, a bi glede njihovih somišljenikov mogel še učinkovati. Samo da bi potem uravnoteženje potekalo drugače in bi bilo nekaj drugega. Da se bo zgodilo to drugo, je bilo zavržno in vsem razvidno odločeno že naslednji mesec, 24. oktobra, z omenjenim pastirskim pismom.

Zdaj je ostala tu OF sama. Vodila in organizirala pa je NOB, ki je bil hkrati tudi socialna in moralna revolucija, piše Janez Stanovnik ob njeni sedemdesetletnici 2011. Resnično. Le z natančnejšim dopolnilom ali pojasnilom, da je ta revolucija bila tudi narodna, nacionalna. Da je takšna revolucija Slovencem potrebna, je takrat, v času pastirskega pisma, menila in napisala tudi »katoliška sredina« (Andrej Gosar). Le da je uresničitev pričakovala in dopuščala prvenstveno iz rok katoliške stranke, Slovenske ljudske stranke, in da je tako odvrnila katoličane od OF. Revolucija kot pojem torej tudi s te strani ni bila izključena. Takrat so še vsi pomnili samoodločbo Slovencev, državno ločitev od Avstrije v letu 1918, ki jo je vodila Krek-Koroščeva Vseslovenska ljudska stranka. Pa saj je na klerikalni strani sam Lambert Ehrlich še do oktobra 1941 nujno predlagal ustanovitev tajne slovenske vlade, ločeno od Jugoslavije, torej protiustavne, »desno revolucionarne«, v razmerju do jugoslovanske begunske! Ali se je ob tem primerno čuditi ali celo zgražati nad dejstvom, da je OF slovensko narodno revolucijo raje kar sama začela udejanjati že 16. septembra 1941, ko je storila prvi korak k realizaciji slovenske samoodločbe in ustanovila

Slovenski narodnoosvobodilni odbor kot prvi organ suverene oblasti slovenskega naroda? Suverenost pa je nekaj nedeljivega in SNOO se je zdaj štel za edinega njenega predstavnika in je to tudi razglasil. Današnje trditve desnice, da je OF s tem drugim Slovincem prepovedala odpor proti okupatorjem, so pravno nekompetentne in vsebinsko slabo domišljene. OF jim je mogla le odreči pravico, prepovedati, da bi se poslej, mimo SNOO, oni še mogli šteti za predstavnike suverenosti slovenskega naroda, njegove pravice do samoodločbe.⁷ To z okvirno suverenostjo Kraljevine Jugoslavije neposredno še ni imelo opraviti. Vprašanje o samoodločbi slovenskega naroda je ostajalo odprto in kot tako so ga konec leta 1941 definirale tudi temeljne programske točke OF. Odprto za sporazumno ali pa revolucionarno uveljavitev pravice Slovencev do samoodločbe. K prvi različici je bil nagnjen predlog izvršnega odbora OF begunski vladi 15. maja 1942 o pogojih priznanja. Dogodek, ki danes ostaja zunaj zgodovinskih obravnav slovenskega NOB, njegovim kritikom pa tema ne diši in o njej molčijo.

7 Več o tem gl. nav. delo *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 353 in sledeče.

Socialna revolucija je na svoj način vključena v program OF v točki o dosledno ljudskodemokratični obliki bodoče oblasti v osvobojeni Sloveniji. Prav ob tej točki je treba opozoriti še na dvoje.

Prvič na to, da ta formulacija ni izključevala izpeljave socialne revolucije v obeh »znamenitih« etapah po ruskem modelu. Tu je bilo *tacite* vključeno predvidevanje, da bo druga etapa, prevzem socialno-revolucionarne oblasti, izvršena po osvoboditvi. Če ne drugje, je mogoče v knjigi Andreja Inkreta prebrati, da se je Edvard Kocbek o tem že v avgustu 1941 dogovarjal z Borisom Kidričem. Iz arhivskih dokumentov (dnevnik advokata Albina Šmajda) pa vemo, da se je Aleš Stanovnik, politično in idejno najbolj profilirani predstavnik krščanskih socialistov, še pred tem v svojem krogu zavzemal za sovjetsko obliko ureditve socializma. V zadevi dveh etap torej vsaj v tem smislu ni šlo za neko zarotniško prevaro komunistov glede druge, socialnorevolucionarne etape, ko se je ta začela spomladi 1942 najavljati v zloglasnem levičarstvu ali vojvodstvu na osvobojenem ozemlju Dolenjske. Šlo pa je res tudi za prenašanje v pričakovanih razvoja vojne, in to, kakor zgoraj omenjeno, pod alarmantnim

vplivom obnašanja četnikov Draže Mihailovića v Srbiji. Iz komaj čitljivih dnevnih zapiskov Lojzeta Udeteta (pri njem sta se skrivala Boris in Zdenka Kidrič) je videti, da je Boris v januarju 1942 pričakoval bližnje končanje vojne. Po Udetovi pripovedi meni je tisti čas Zdenka dejala: komunisti bomo šli naprej; kdor nam bo mogel slediti, bo dobrodošel, drugi bodo pač odpadli. Očitno je govorila pod vtisom dogajanja v Srbiji in mislim, da bi to lahko pomenilo tudi globljo razlago »vojvodstva« in levičarskih »ekscesov« malo zatem na osvobojenem območju na Dolenjskem. Vemo, kako je tedaj Kar delj posegel vmes in kako so komunisti v OF potem brez prehitevanja vztrajali na programski formuli NOB. Ta je poslej sploh obveljala v Jugoslaviji kot celoti, do konca vojne. Posebno in z mednarodno veljavo je bila potrjena s sporazumom Tita in Šubašića v juniju 1944 in v nadaljnjem notranjem in mednarodnem razvoju. Pomislimo! Tisti čas se je Tito pred Nemci sam zatekel na Vis, pod oblast Angležev, pod nadzor Churchilla!

In drugič, ob programski točki o doslednem, ljudskodemokratičnem značaju oblasti, je treba nekaj opaziti tudi v zvezi z vprašanjem Dolomitske

izjave. Nastala je poleg vsega tistega, kar je v ospredju današnjega zanimanja (vprašanje političnega strankarskega pluralizma), tudi zaradi prepričanja v vodstvu KPS, da bo zmaga OF, v kateri je zdaj vodilna vloga v odločilni meri prešla na »progressivne sile z delavstvom na čelu« (beri: KPS), po osvoboditvi omogočila miren prehod k socialnerevolucionarnim ukrepom, če bo oblast, ki jo je OF že ves čas razvijala, ostala enotna in močna, predvsem pa učinkovita v vojskovanju. In to je bil razlog tudi za Kocbeka in krščanske socialiste, ker je to potrjeval tihi sporazum o časovni odgoditvi »druge etape« na čas po končanju vojne.

Da je takšen razvoj bilo dejansko mogoče pričakovati, je bilo ocenjeno do februarja 1943. Elementi za takšno oceno so bili med drugim: nemški poraz pred Stalingradom, uspešnost jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja, ki je medtem ustanovilo AVNOJ, stabilizacija in nov politični in vojaški vzpon OF po roški ofenzivi, dokončna kompromitacija nasprotnikov pred zavezniki z vojaško kolaboracijo. Zunanji izraz vsebine in trenutka te ocene je bila tudi Dolomitska izjava. To je bil, v tem smislu, sporazum o zadrževanju prehoda k socialistični

revoluciji na čas po vojni. In kar ni nepomembno, to je bila z vidika slovenskih komunistov konceptualna inovacija: poenotena OF naj ostane osrednja opora političnega sistema povojnega novega družbenega reda. Česa podobnega v Rusiji ni bilo. Seveda pa je šlo, po Kidričevi označitvi oktobra 1944, le za »demokratiziranje razredne dinamike«. To ni pomenilo obljube, da bo v političnem sistemu po vojni ustvarjenega novega družbenega reda dobil strankarski pluralizem spet svoje priznано mesto.

Tako se je vnaprej zagotavljala diktatura proletariata kot odločujoča prvina socialistične revolucije po pojmih komunistov. Kardelj je to sam pojasnil približno v istem času svoji stranki: »Trenutno smo v okviru buržoazne revolucije, zavzemamo pa položaje, ki nam bodo (s koncem vojne) omogočali takojšen prehod v proletarsko revolucijo. [...] Smo v položaju, ko ni nujen revolucionaren prehod, temveč je mogoča za izvedbo ciljev proletarske revolucije reformistična pot. [...] Zunanja oblika sprememb bo gotovo drugačna, kot je bila revolucija v Sovjetski zvezi. Enotnost skupin OF v borbi nima samo začasnega značaja. [...] Za nas je važno, da bo reakcija razbita na narodnoosvobodilnih pozicijah.«

K tej točki dogajanja pravim, da je revolucija, spočeta v NOB OF, bila donošena do konca vojne, šele po njej pa rojena.

Po vojni se je za izvršeno revolucijo, zdaj že v vsejugoslovanskem okviru, za dalj časa uvedel izraz »ljudska revolucija«. Da je to zares bila revolucija, ni dvomil nihče. A kakšna pravzaprav? Terminološke tančine so se začele razčiščevati pod vplivom pritiska Informbiroja, ki je jugoslovanski komunistični stranki očital, da je kmečka in da je poniknila v ljudski fronti. Treba pa se je tudi spomniti, da po vojni, tja do resolucije Informbiroja, v političnih nastopih socializem kot cilj ljudske revolucije ni bil nikoli niti omenjen.

Revolucija, tudi komunistična, tudi slovenska v 20. stoletju, ni bila zgolj nasilje. In ni bila le zaslužna za uspešen NOB, s katerim se je slovenski narod, ob vseh žrtvah in žrtvovancih, uvrstil med zmagovalce v svetovni vojni proti fašistični pogubi, dosegel dovolj moči za samoodločbo, za svojo državno zgradbo, za združitev z njo Slovenskega primorja, ki bi bilo v sistemu imperializma sicer za večno izgubljeno, za izhod na morje, in kar je za samozavest naroda prvega pomena, za narodno čast Slovencev. To moramo

spoštovati in ohranjati. Revolucija pa se je tudi v nadaljnjih desetletjih – poleg vseh grdobij, ki jih je pri našal sistem enostrankarstva v rokah komunistične stranke tudi še po tem, ko se je ta poskusila spremeniti v zvezo komunistov – kazala kot dogodeno življenje naroda, v dobrem in v slabem. Življenje je nekaj tvornega in njegovi dosežki so narodu ali slovenski državi ostali tudi še po tem, ko je narod strnil svojo osamosvojitve s korenito zamenjavo političnega sistema. Ta se je od revolucionarnega načina odmikal že prej in se medtem prav v Sloveniji še najbolj približal socializmu po volji ljudi. Zato je že prišel v tisto ostro nasprotje z drugače usmerjenim jugoslovanstvom. Res se je tudi v Sloveniji izkazalo, da stari *Komunistični manifest* niti tukaj ni v razvoju razrešil svoje osnovne težave pri podružbljanju gospodarstva, kar naj bi vendar bilo alternativa kapitalizmu. Ta nerešena težava je do leta 1989 postala odločujoča za polom evropskih socializmov 20. stoletja.

Maja 2011 je France Bučar na televiziji na vprašanja Majde Juvan, kako iz politične blokade in gospodarske krize v Sloveniji, dramatično tarna, da je Slovenija izgubila koncept, da bi bilo treba najti nove centre moči, ki jim bo mar uspeh podjetij,

da je treba iznajti drugačen sistem od sedanjega. Nič ni govoril, kakor v *Novi reviji* 57, o nelegitimnosti revolucije, ne za nazaj ne za naprej, saj bi to zanj bilo nekaj nezaslišanega. Pa vendar sem pomislil na vrstice dobro informiranega in vztrajno razmišljujočega ekonomista Frančka Drenovca, ponatisnjene 31. marca [...] v *Dnevnikovi* rubriki *Nepreslišano*: »Še do leta 2000 je slovensko gospodarstvo raslo okoli 4 odstotke na leto, z lastnimi močmi in samo neznatnim zunanjim zadolževanjem. Po letu 2002 se je začelo počasi krepiti zadolževanje in po letu 2004 je moralo vzdrževati gospodarsko rast 6 milijard evrov vsakoletnega novega zunanega dolga, zadnji dve leti v krizi brez rasti pa še vedno kakšni 2 milijardi na leto. Še v 'stacionarnem stanju' ne znamo več živeti brez tuje pomoči. – V dolgih dvajsetih letih tranzicije ni bilo nobenih resnih državnih politik, samo liberalizem, z domotom, ki ga ima samo liberalizem. Obsežni deli industrije so se krčili že pred krizo: tekstilna industrija že od leta 2000, pohištvena od leta 2002, živilska od vstopa v EU. Širjenje trgovinske mreže se je ustavljalo že pred leti, gostinstvo je stagniralo že pet let pred krizo (kmetijstvo že od osamosvojitve), ekspanzijo gradbeništva je sploh pognalo

samo prekomerno zunanje zadolževanje in se morajo te panoge sedaj za začetek še krepko skrčiti. Za državno in občinsko 'investiranje' že plačujemo s krčenjem pokojninskega in zdravstvenega varstva, pa so krediti šele komaj začeli dospevati. Dobili smo Stožice, izgubili bomo šole in bolnišnice. To ste hoteli, to ste dobili.«

Očitno je, da je ključna težava podružbljanja, socializma, vsebovana v tezi *Komunističnega manifesta*, da je državi (proletariatu) mogoče kapitalizem preseči »le s tem, da despotsko poseže v lastninsko pravo«. Tako beremo v prvem slovenskem prevodu tega manifesta leta 1908.⁸

Dilema, despotstvo ali moderna liberalna demokracija, je namreč medtem odpadla, seveda v smislu demokracije. Tudi po nedvomni ljudski volji, simbolizirani s padcem berlinskega zidu. Pri nas pa s sporazumno, malodane soglasno uveljavitvijo pravice Slovenije do samoodločbe.

Ali mora zdaj to v življenju naroda, sporazumno osamostaljenega, pomeniti tudi totalitarno distanciranje

8 Gl. nav. delo *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 299.

od revolucije, ki jo je on sam po sebi in v sebi (do)živel? V slabem, gotovo. A tudi v dobrem? In sploh tudi načelno distanciranje od vsake revolucije? Še pred padcem berlinskega zidu sem zase to vprašanje rešil s tem, da sem kot član CK ZKS poprijel geslo Slavoja Žižka, ki je vzklikal: »Komunisti za demokracijo!« Le da sem geslo obenem podaljšal: »Komunisti za demokracijo, demokracijo za socializem!« Prvi hip nekaj soglasja, celo predsednika ZKS Milana Kučana v referatu na seji CK 23. januarja 1989 (moj osebni magnetofonski posnetek). Ne s trajnim uspehom.

Prenovitelji so socializem iz gesla izčrtali, prepričani, da ne prinaša glasov na volitvah. Najbrž so šteli prav. »Pahorjevemu« predlogu državnozbornske izjave pa na žalost gospe SH do danes vendarle niso sledili.

Vprašanje o zgodovinskem pomenu slovenske revolucije nam stopa še jasneje pred oči danes, ko se častijo njeni totalitarni nasprotniki celo brez pomislekov do najbolj zavrženih sredstev, ki so jih uporabili med vojno. »Izkušnja reklerikalizacije KC,« mi je pred leti zapisal v pismu Taras Kermauner, »osvetljuje danes levo revolucijo in njen bistveni pomen: opravila je zgodovinsko nalogo, da razbije

fevdalno družbo na Slovenskem, da osvobodi ljudi iz hlapčevstva. Naredila je, kar bi morala že liberalska stran, a ni, ker je bila neustrezna svoji zgodovinski nalogi. Žal je kot totalitaristična Partija potem sama padla v past, ponovila, kar je podirala. Najprej bolj nasilno, potem pa je dejansko popuščala.«

Ko tu ponavljam to mnenje, ki se z njim pač lahko strinjam, hočem le ponovno poudariti, da vprašanje o pomenu zanikane slovenske revolucije za prihodnost zares obstaja.

Kakor sem že razložil, je vsaki revoluciji, kakor sploh vsakemu družbenemu podvigu v zgodovini, mogoče očitati storjeno nasilje in ga zavračati, ne da bi zanikali podvig po sebi.

Nasilje je bistvo vojne. Vendar ne neomejeno. Svoj dvom o upravičenosti nasilnih ukrepov v vojni, če izvirajo tudi iz razrednobojnih namenov, sem izrazil ob toliko (tudi ponarejeno) navajanem Kardeljevem pismu Ivanu Mačku Matiji z dne 1. oktobra 1942. Zapisal sem: »Res lahko v tem dokumentu vidimo kvintesenco tragičnega konflikta v času narodno-osvobodilnega boja Slovencev. Tragičnega, ki pa je

obraten v primerjavi z vlogo ljudi v klasični tragediji, kjer visoko nad ljudmi bogovi odločajo o njihovi usodi. V tem dokumentu je obratno. Osebe nastopajo v prepričanju, da so upravičeni izvrševalci višjih interesov, dejansko pa teh višjih interesov ni. V dokumentu je vsebovan dokaz, da je realni komunizem, vsaj v svojem vrhu, pripravljen v imenu svojega domnevnega zgodovinskega poslanstva kompromitirati svojo humanistično prednost pred fašizmom. V istem dokumentu pa je vsebovan tudi dokaz, da so obstajali tudi takšni slovenski duhovniki, ki so z orožjem v roki v imenu antikomunizma vstopili v čete, namenjene boju proti slovenski rezistenci (katere okvir je bila Osvobodilna fronta). V imenu napačno razumljene verske kritike komunizma so bili pripravljene z oboroženim antikomunizmom kompromitirati moralne vrednote krščanstva.«

Naj mi bo oproščeno, da na tem mestu ponovim svoje mnenje iz knjige *Senca Ajdovskega gradca*. Tam sem zapisal: »Čisto izrecno je treba poudariti, da dolomitski zgodovinski sporazum o mirnem, tj. znotraj OF skupno poenotenem, povojnem odločanju o novem redu gotovo ni pomenil

pristanka nekomunistov (niti široke množice novih članov KPS) v OF na misel o kakem pomoru slovenskih kolaborantov. S partijskega, vojaškega in morda celo s kakega zunanjega vrha moči porojena in končno dejansko izvršena zamisel povojnega vsejugoslovanskega pomora vojaških kolaborantov vseh vrst, vključno slovenskih, kateremu je glavno prizorišče bila na koncu koncev ravno Slovenija, je tudi zato pomenil za slovensko KP prvi in najusodnejši polom njene lastne osvobodilne zamisli in prelom besede, dane v dolomitski zavezi, o mirnem prehodu k socialistični revoluciji po osvoboditvi. Pomenil je tudi prvo hudo kršenje dejanske veljavnosti avnojske federacije, temelječe na samoodločevanju vsakega naroda posebej o vseh zanj usodnih vprašanjih. Znanje in spoznanje o tem je politično udarilo šele naslednje rodove in trajno obremenilo njihova prizadevanja.«

V svoji zavrnitvi povojnih pobojev omenjam Dolomitsko izjavo. Pojasnil sem že, zakaj. Seveda pa je bistvena prav ta zavrnitev, kakor je zapisana.

Ali je dovolj le priznavati sodni oblasti upravičenost, da v primeru osebne odgovornosti za kazensko nezastarljiva dejanja postopa po zakonu, široki pomor po vojni pa le obžalovati, četudi obžalovati iskreno, saj je za vsakogar v grozljivem nasprotju z duhom, ki je spodbudil in omogočil veliko dejanje NOB? Gotovo je tej strani potreben tudi poseben razmislek o ravnanju tistih, ki so za NOB končno tudi v Sloveniji obenem z zaslugami prevzeli vodstveno odgovornost.

O kršenju nekaterih človekovih pravic po 15. maju 1945 je treba seveda ugotoviti, da so kršenja na dlan in da so tukaj tudi učinki na duševnost ljudi. O tem, mislim, nihče ne dvomi. Tudi glede siceršnjega dogajanja, glede »temne strani meseca«, ne gre dvomiti. Vendar pečati se edinole z ugotavljanjem že ugotovljenega mraka ne sme zanikati soja tudi »svetle strani meseca«.

Splošna deklaracija človekovih pravic, sprejeta v OZN 10. decembra 1948, ni bila obvezujoča mednarodnopravna pogodba, temveč moralno obvezujoče priporočilo članicam te organizacije. Vključevanje njenih postulatov v življenje jugoslovanske federacije oziroma Slovenije v naslednjih

štirih desetletjih je razvojni proces, v katerem je sistemsko in tudi protisistemsko, alternativniško, delovalo mnogo akterjev, in dejstvo je, da se je poglavje kršenja človekovih pravic postopoma, sicer z različnim tempom v posameznih obdobjih, a v celoti zdržema, krčilo. Različen je bil tudi tempo glede na posamezna območja teh pravic, od gospodarskih, socialnih, izobrazbenih, kulturnih do politično svobodnjaških. Danes javnost ob nedvomno storjenih kršenjih ni razdvojena. Svoje dejavno obžalovanje storjenih in svojo voljo, da se prepreči ponovitev, je naša državljanska volja tudi zapisala v ustavo.

Zmaga poraženih

Ob padcu berlinskega zidu v letu 1989 kot simbolu zrušitve političnega, gospodarskega in ideološkega sistema evropskih dežel realnega socializma v okviru vzhodnega bloka pod vodstvom Sovjetske zveze, zapletenega že skoraj pol stoletja v blokovsko hladno vojno med nekdanjimi zavezniškimi antifašističnimi zmagovalci druge svetovne vojne, so se za demokratične zmagovalce nad komunizmom razglasili tudi nekdanji kolaboracionisti s fašističnimi okupatorji Slovenije. Zahodni blok se je, vzeto zaokroženo, zbiral proti vzhodnemu na geslih parlamentarno demokratične systemske kritike komunizma. Ta demokratična kritika ni bila istovetna s totalitarnim antikomunizmom nacizma oziroma fašizma in njunih zaveznikov v drugi svetovni vojni. Toda različnost med demokratično in totalitarno kritiko realnega ali ideološkega komunizma je bila po vojni vedno v nevarnosti, da se zaradi imenske istovetnosti napadanega predmeta kritike priložnostno izgubi izpred oči v oglušujočem trušču javnega blokovskega političnega nastopanja Zahoda proti Vzhodu. Nekdanji kolaboracionisti s fašističnimi okupatorji evropskih dežel so svoj

totalitarni antikomunizem, ki jih je nekoč pripeljal na vojaško stran fašističnih držav v svetovni vojni, začeli vztrajno vrednotiti kot daljnovidni prispevek k ciljem Zahoda. Odločne zavrnitve s strani resnično demokratičnih kritikov komunizma v vsem tem času pravzaprav niso doživeli. Propagandna brošura »zgodovinske SLS« v Buenos Airesu iz leta 1984 je dober (slovenski!) primer takšne vrednostne zamenjave totalitarističnega antikomunizma iz časa svetovne vojne za demokratično kritični antikomunizem Zahoda v desetletjih po njej.⁹

Kdo bi se čudil, da so v letu 1989 nekdanji voditelji in ideologi v vojni poraženih »slovenskih domobrancev« zagledali v hladnovojni zmagi Zahoda – dejansko, polomu komunizma Vzhoda – svojo lastno, četudi zapozneno, a vendar za svet zaslužno zmago – »zmago poraženih«. Tudi proti tej resurekciji bivših kolaboracionistov – vstajenju od politično mrtvih v imenu antikomunizma – hladnovojno zmagoviti demokratični Zahod ni izrekel zgodovinsko kritične besede. V rëj¹⁰ zmagovalcev pod zahodnim kulturnim drevesom, pa naj bo to hrast ali

⁹ Gl. nav. delo *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 503.

¹⁰ Po SSKJ je rëj koroški narodni ples pod lipo (op. u.).

lipa, ali pa kaj bolj južnega ali atlantskega, je brez besede sprejel tudi rajajoče somišljenike totalitarističnega antikomunizma.

Ob tem bi bilo evropski javnosti mogoče označiti zgodovinski smisel tez danes rajajočih zagovornikov slovenske kolaboracije. Omenjam izrečene ali po logičnem smislu tako nastopajoče njihove ugotovitve ali trditve te vrste: Hitlerja niso šteli in ga še danes dejansko ne štejejo kot zavojevalca in okupatorja Slovenije, temveč kot nekakšnega svojega gosta v deželi, pač spričo dejstva, da jim je pomagal in jih hkrati vodil v njihovi kvazidržavljski vojni proti komunizmu, tj. proti NOV Slovenije in OF. Zato so mu prisegli, pravijo, iz svoje volje. To njihovo izhodiščno gledanje na zgodovino logično vodi v sklep, da je druga svetovna vojna v končnem namenu bila vojna proti komunizmu in ne proti fašizmu, ki je bil pri tem le nekakšna kolateralna škodljivost. In kar rezultira v presojo, da je Hitlerjeva stran bila tista, ki je nazadnje v tej vojni, gledano dolgoročno, pravzaprav (tudi) zmagala, in da so slovenski kolaboranti, ki so mu prisegli, zato danes zares končni zmagovalci, četudi so bili v letu 1945 vojaško poraženi skupaj s Hitlerjem. Oni so potem-

takem tisti, ki so bili resnično daljnovidni. Ne mor-da Churchill ali Roosevelt. In so to pokazali že 20. aprila 1944 in ponovno še januarja 1945, ko so prisegli Hitlerju, saj je njihova usmeritev doživela zmago s padcem berlinskega zidu 1989 in z vsem, kar je tej njihovi obzidni zmagi sledilo. Torej celo z nastankom današnje EU! In to še posebno očitno z njenimi pravdoreki vred, si laskajo. Saj vendar govore o enaki kaznivosti zlih dejanj kogar koli v okviru bojevanja druge svetovne vojne, in s tem, tako menijo, prav to njihovo končno zmago nekoč poraženih kolaboracionistov zdaj pravnomočno potrjujejo. Nekdanja zavrnitev njihovega antikomunističnega kolaborantstva je zdaj kot takšna spoznana za kratkovidno zmoto, menijo! Saj da se je sodno izkazalo, da Zahod 21. junija 1941, ko je Hitler napadel Sovjetsko zvezo, ni spoznal, na čigavi strani je od tistega trenutka njegovo pravo zgodovinsko mesto v vojni. To pa so, menijo, že takrat spoznali Ehrlichovi stražarji, kakor so se maja 1942 sami pobahali.¹¹

11 Gl. nav. delo *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 286, »Keren-skijade«.

Pri tem imajo še posebno na jeziku in v mislih zadnjo, instančno najvišjo razsodbo Evropskega sodišča v latvijskem primeru, ki pomeni, da so zločini, storjeni v okviru druge svetovne vojne s strani partizanskega odpora proti fašističnim agresorjem, zgolj zločini in so kot takšni enako tudi danes kaznivi po veljavnem mednarodnem pravu. Tu zdaj upa najti ključno oporo tudi teza o nelegitimnosti in protizakonitosti odporniških gibanj sploh, posebej tistih, v katerih so nastopali komunisti.

Seveda so ti ljudje v zmoti, saj gre za docela različna vprašanja in ene rešitve ni mogoče prenašati na nekaj drugega. Toda politični zagovorniki takšne teze so prepričani, da so v omenjeni evropski razsodbi dobili nadomestek za zavrnjeno mednarodnopravno obsodbo komunističnih strank oziroma komunizma po modelu obsodbe nacizma in nacistične stranke v Nürnbergu. EU se o zmagoslavju poražencev očitno ne želi ali pa ne zmore izrekati in njihove razlage niso brez odmeva. Naša »demokratska desnica« pa vse te marnje najraje tudi nekritično prenaša. Pač kot priročno podkrepitev politične zahteve po zavrženju slovenske revolucije sploh.

Dediščino je treba sprejeti

Na koncu tega poskusa povedati nekaj o videnju revolucije v zgodovini Slovencev 20. stoletja in o njenem umeščanju v zavest o naši preteklosti se vračam k spoznanju, da to mora pomeniti tudi načelno in določno zavrnitev povzročene nasilja. To zavezuje seveda vse strani v narodu in državi, vsako zase in vse skupaj in za celotno dobo, o kateri razmišljamo. Glede na časovno omejenost mojega raziskovanja dogajanja v vojni sem mogel tukaj le nakazati svoje stališče glede kršenja človekovih pravic. Glede vojnega dogajanja pa se moram pred sklepom pisanja ozreti še na svoje širše uvide v vprašanje, kako zavračati nasilje, ki je bilo povzročeno v odnosih med Slovenci. Moje stališče se je izoblikovalo določneje ob knjižni izdaji obeh po republiškem državnem tožilcu naročenih historičnih ekspertiz o Rožmanovem procesu,¹² tako da ga lahko tukaj ponovno navedem.

»Slovensko zgodovino vojnih let 1941–1945, ki je narodu zagotovila jasno razpoznaven in enakovreden

12 Gl. nav. delo *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 405–420.

prostor med drugimi narodi in ki bi mu lahko pomenila neizčrpen vir samozavesti, bremenita dve neizbrisni, a vzročno drugo z drugim povezani dejstvi. Na eni strani stoji dejstvo, da je hudodelstvo prostovoljnega sodelovanja v vojskovanju držav, ki so napadle narod Slovencev in njegovo zakonito državo, zagrešila nikoli poprej slutena množica storilcev, končno poraženih v domačem in svetovnem merilu. Na drugi strani stoji dejstvo, da je hudodelstvo zmagovalcev, zagrešeno proti človečnosti in narodu, na koncu terjalo nikoli poprej sluteno množico žrtev – Slovencev, ki so verjeli, da naroda niso izdali in da so za njihove usodne odločitve krivi Slovenci, verujoči v pooblastilo zgodovine človeku samemu. Za vsako obeh dejstev je mogoče ugotoviti strukturno odgovorne dejavnike.«

Navedeno razmišljanje bi lahko imenoval tezo o dveh krivdah, o krivdi nasilja slovenske revolucije in o krivdi klerikalizma slovenske Katoliške cerkve. Ali nemara zaradi sprave iščem nekakšno simetrijo krivde oziroma dveh krivd? Ali morda celo opravičujem kolaboracijo z revolucijo? Nikakor! Teza o dveh krivdah ne preklicuje slovenske revolucije. Pomeni pa nedvoumno distanciranje od njenih

nasilnih dejanj. In tudi ne gre za njihovo opravičevanje. Teza o dveh krivdah pa nam omogoča, da si odgovorimo na vprašanje, zakaj Slovenci pri nekatereh veljamo za najbolj razdvojen narod v Evropi.

V smislu te teze sem zato opozoril ob sklepu Evropskega parlamenta o odpravljanju dediščine treh totalitarizmov, fašizma oziroma nacizma in komunizma, da moramo na naših tleh prešteti vse štiri, s katerimi smo imeli opraviti. Všteti moramo tudi tistega, ki se je izcimil v vrstah našega zgodovinskega klerikalizma. Šele potem si zmoremo poglobljeno razložiti (in morda preseči) značaj in trdovratnost svoje razdvojenosti. In potem bomo šele zares znali dopovedati Evropi in sebi, da imamo tudi na »vzhodu« – med Slovenci – opraviti s podobnim problemom totalitarizma, kakor ga je imela Evropa nekoč na »zahodu«, v Španiji in na Portugalskem, pa seveda v Avstriji. Naš slovenski problem je torej tudi »zahodnjaški« in ne preprosto »vzhodnjaški«, kakor predpostavlja resolucija Evropskega parlamenta, pri nas pa gluhost za tezo o dveh krivdah.¹³

13 *Dnevnik*, 22. april 2009, št. 93.

V smislu teze o dveh krivdah sem pisal še zadnjič ob skupnem nastopu škofa Stresa in premierja Pahorja pred Hudo jamo in Starim piskrom. V *Mladini* sem objavil (30. julij 2010, št. 30) pismo bralca: »Vprašanje, kakšna bi bila primerna in kakšna danes možna simbolika slovenske sprave, torej demokratične konsolidacije nacionalne države, ki jo še vedno imamo za svojo, presega mojo zmožnost in očitno tudi kredibilnost kot prestarega in kontaminiranega zgodovinarja. Zato mislim, da bi bilo potrebno vsem, prav posebej pa obema vodilnima dostojanstvenikoma, ki na vaši sliki stojita priklonjenih glav pred Hudo jamo, končno že vendar pogledati na pogubljene domobrance ne zgolj kot na žrtve nekega zmagovitega nasprotnika. Ta se z dejanjem seveda sam izpričuje. Treba bi bilo v teh žrtvah končno uzreti tudi žrtvovance nekoga drugega. Uvideti, da jim je žrtvovanost hkrati povzročil še neki drug samostojen namen. Treba bi bilo torej pomorjene domobrance uzreti, doumeti in sprejeti kot stvarni izraz vzročne in posledične povezanosti obeh velezločinov, storjenih v tej naši zgodovini 20. stoletja. Povejmo določno: zločina, storjenega nad dušo naroda, zapeljanega v kolaboracijo z argumentom antikomunizma kot verske dogme, ki

stoji nad pravico naroda, da se brani pred sovražnim napadom, in pa zločina, storjenega nad telesom naroda s povojnimi poboji kolaborantov. – Gre za ugotovitev dejstva, da so totalitarni pobudniki prvega zločina pridobili ali prisilili v oboroženo kolaboracijo tisto množico, ki je postala, ker je le po tej poti mogla to postati, žrtev onega drugega, danes tako očitno izpostavljanega totalitarnega pristopa najodgovornejših med zmagovalci. Saj če ta množica ne bi bila poprej potisnjena v položaj kolaborantov, bi pozneje ne mogla postati žrtev povojnih pobojev. Pokojni akademik Anton Trstenjak je to jedrnato izrekel v *Slovincu* (7. maj 1994): Če ne bi bilo one odločitve odgovornih voditeljev za orožje, bi toliko in toliko tisočev leta 1945 pobitih ljudi lahko še živelo. Danes gre seveda za vprašanje (ponovne) identifikacije. Kdo in kako je odgovoren svojim ljudem, da so mogli biti ta človeškega in narodovega obžalovanja vredna množica pobitih. Zgodovina se temu vprašanju ne more več ogibati in ne uzreti, da so bile žrtve pobojev tudi žrtvovanci nekega namena! To ni opravičevanje ali celo upravičevanje pobojev, ampak vprašanje zgodovinske odgovornosti tistih, ki so žrtve postavili v vlogo svojih žrtvovancev namenu. To spraševanje je pač

edino, kar more pripomoči preživelim in svojcem pa njihovim potomcem, da uvidijo, kako se je to moglo dogoditi. To in takšno razumevanje je tisti lek, ki zmore, gotovo bolj ponotranjeno kot ogorčenje ali slast maščevanja, ublažiti bolečino prizadetih ljudi in zdraviti razdvojeno dušo naroda. Mrtvih obuditi, žal, ne more.«¹⁴

In kaj pomeni to za dediščino?

Ob življenju ljudi in rodov se srečujemo z neogibnostjo dedovanja. Tu se je treba vedno spomniti, kakšen pomen ima obvezna izjava dedičev o vprašanju, ali dediščino sprejemajo. Sprejemajo jo v celoti, vso aktivo in vso pasivo, kot svojo pravico in tudi kot svojo obveznost. Če se ji odpovedo, zmorejo to storiti samo glede dediščine kot celote, z vsem, kar je v njej dobrega in slabega hkrati, odgovorno za to celoto. Izbira, kaj hočemo dedovati in česa ne, ni mogoča. Izbira je samo vse ali nič. Danes ob tem malo razmišljam v zvezi z zakonom o arhivih in sploh z dediščino preteklosti, vključno revolucijo,

pa naj gre za njeno dobro ali slabo stran. Nekaj podobnega, kot je to v civilnem pravu, bi najbrž lahko veljalo tudi za države po mednarodnem pravu. In seveda tudi pri gledanju na zgodovino svoje države in družbe v njej. Sprejmeš jo v celoti ali pa se ji odrečeš v celoti vsega časa njenega obstoja, do tvojega nastopa. Do tedaj, ko te vprašajo, ali dediščino sprejmeš ali pa hočeš vse – in to prav vse! – začeti in postavljati brez dediščine, samo s svojimi silami in brez vsakega premoženja, sam samcat na novo. V zgodovini, ne le novejši, ni takega primera, niti tedaj ne, kadar je bilo treba pravico do suverenosti, torej samoodločbo naroda, ponoviti ali staro ubraniti. Tu namreč lahko govorimo o interesu države, ki ostaja vrednota dolgega trajanja, nadideološka, nadstrankarska, celo nadsistemska v političnem in družbenem smislu. Ta državni interes kot trajna vrednota ni istoveten s pojmom kontinuitete vladavin, ampak je nekaj v zgodovini ljudi te države, nekaj iz njenega celotnega poteka zraslega, v njej pridelanega in pridobljenega. To je tista vrednota, ki lahko to državo danes kvalificira – v smislu Splošne deklaracije človekovih pravic – kot skupnost, v kateri je edino mogoč svoboden in splošen razvoj človekove osebnosti in do katere ima zato vsakdo tudi

14 *Mladina*, Pisma bralcev, 30. julij 2010, št. 30.

dolžnosti. Tudi na primer glede pravice države, da svojih stvari ne obeša vseh na veliki zvon, je treba to vedeti. In tudi glede revolucij, s katerimi je zrasla.

Razume se, da s tem ni izključen kritični odnos do katerega koli spornega dejanja v preteklosti, tudi ne do revolucije. A nesprijemljivo – predvsem ker je nemogoče in hkrati nihilistično do države in naroda – je njeno preklicavanje, izključevanje iz sprejete dediščine.

Če bi šlo za simbolno (s)pravno izjavo državnega zbora, bi bila res smiselna ravno izjava o sprejemu svoje nacionalne zgodovinske dediščine, in to obenem s primerno definicijo stvarnega pogoja, da gre za sprejem v celoti, hkrati z načelno potrditvijo, da je spoznavna kritičnost do zgodovinske dediščine neomejena.

Temeljno dejanje za konsolidacijo države je bilo že storjeno s sprejemom demokratične ustave v 1991. letu, in to s polnim soglasjem obeh političnih polov, desnice in levice. Ta ustava obsega tudi tisto za bodočnost osamosvojenе Slovenije potrebno distanciranje od vseh zmotnih, nedemokratičnih, vsem državljanom škodljivih, nasilnih ravnanj v

zgodovini Slovenije, vključno tistih, ki so izvirala ali bi še utegnila izvirati iz vsakršnega totalitarizma ali totalitarnega duha, predvsem pa seveda iz kršenja veljavnega sklopa človekovih pravic. Posebne izjave ali zaobljube parlamenta o tem niso potrebne niti ni primerno občasno njihovo postavljanje na dnevni red za ponovno odločanje o že ustavno določenem. Državlјanska umiritev, sprava, če jo razumemo kot brezpogojno soglasje za življenje vseh državlјank in državlјanov v okviru demokratične ustave, je s tem vzpostavljena in nepreklicna. Škodljivo je to vprašanje pogrevati.

Zgodovinske dediščine Slovenije tako ni treba opredeljevati ne po novih merilih ne po novih željah ali potrebah. Seveda pa že sama singularnost slovenskega primera kliče po uporabi novih pristopov in prijemov za poglobljanje spoznanja dogodenega z novim raziskovanjem in z razvitejšim doumevanjem. In to vseh strok, če mislimo na znanost. Jaz si prizadevam nekaj tega storiti kot zgodovinar. Pač takšen, ki je bil v tem singularno dogodenem poglavju našega časa na strani revolucije. Ali si znanstveno kredibilnost svojih dognanj zato morem in moram pridobiti šele s tem, da se od te

revolucije distanciram, se ji v vsem odrečem, jo zavrzem kot vrednoto in ji tako rekoč kar počez izrečem nezaupnico za nazaj?

Zakaj tako sprašujem? Preprosto tudi zato, ker zahteva po apriornem in generalnem distanciranju od revolucije v naši polpretekli zgodovini pritrjuje tezi o zmagi premaganih, ne da bi se avtorica postavljene zahteve do te teze in njenega značaja in pomena sama opredelila.

Razvoj je seveda nadaljnja predpostavka, in to ni ugibanje o zatetem stanju v trenutku osamosvojitve Slovenije. Do danes je ta razvoj pripeljal do položaja, ki napoveduje potrebo novih odločitev tudi v naši državni skupnosti. Tu pa se bo treba vnovič in na nov način vprašati, s čim nas je obremenila ali opremila slovenska revolucija v 20. stoletju.

Kaj konkretno, poleg utemeljitve in izgradnje slovenske države v jugoslovanski federaciji, poleg ustavnega priznanja njene neminljive pravice do samoodločbe, poleg pridružitve Primorske z izhodom na morje in poleg uvrstitve med zmagovalce v drugi svetovni vojni, so pridobili Slovenci, Slovenke in Slovenija s svojim ljudstvom z revolucionarnim NOB?

Dejansko, ideološko in strankarsko neobremenjeno razpravljanje o vsem zatetem je šele pred nami. Za zdaj še ostaja ob strani za poznejše ponovno ovrednotenje še najbolj vse tisto, kar je o dobrih dosežkih na področju kulture, šolstva, gospodarstva, sociale in sploh socialne promocije v novi strukturi prebivalstva, enakopravnosti spolov in drugih merljivih pridobitvah bilo zapisano v analih Socialistične republike Slovenije. Iskanje realnega mesta naše revolucije je v glavnem še naloga prihodnjega raziskovanja. Do zdaj so prevladali iskalci kar moč veliko slabega in hudega. Ljudem preostaja, da si mnenja, slaba in dobra, o mestu revolucije v naši preteklosti ustvarjajo še kar sami, po svojih osebnih ali skupinskih izkušnjah oziroma izročilih. Tu pa se mnenja delijo ali določajo tudi politično, večidel po strankarskih nagnjenostih. Stranke v Sloveniji pa se v glavnini delijo v dva tabora, v bistvu še vedno kot odraz starih odločitev in delitev predhodne, danes že skoraj pomrle generacije iz časa druge svetovne vojne. Nova kritična prizadevanja za ovrednotenje revolucije in njenih rezultatov v dobi socializma se na obeh straneh, katerih dvojnost bo očitno ostala tudi v prihodnje, še vedno dogajajo kaj malo inovativno. Revolucija se

dojema brez ugotavljanja sprememb, ki jih je v slovenski svet prinesla, vse poteka bolj kot stigmatizacija tistih njenih lastnosti, s katerimi je učinkovala kot zaviralec samo nekaterih izbranih prvin sicer potrebne ali zaželene modernizacije. V tem tako izbirčnem stigmatiziranju pa se kritika našega realnega komunizma le poredko trudi, da bi se jasno razlikovala in razločevala od totalitarnega, mračnijaškega antikomunizma, ki je s svojim fašističnim kolaborantstvom zarezal tako globoko brazdo našega razkola. Na demokratičnih, libertarnih miselnih izhodiščih stoječim ljudem se pojavlja občutek nelagodja spričo tega nerazlikovanja in nerazločevanja med dvema pristopoma h kritiki komunizma in revolucije, ki vsakogar, ki noče veljati za simpatizerja komunizma, že družijo »grdih« antikomunistov, katerih predhodniki so nekoč prisegli Hitlerju. Ta občutek nelagodja je danes rodil celo poseben pojem, kot rešitev iz zadrege: »bazični antikomunizem« državljanov (Vlado Miheljak).

Ta pojem sem razumel takole: v temelju smo torej antikomunisti vsi, samo nekateri preveč, drugi pa v konvencionalno dopustni oziroma predpisani meri. O revoluciji v zgodovinskem pojavu NOB in v

življenju SRS se tako ni treba posebej spraševati, pa s tem tudi ne preveč o značaju diskontinuitete in kontinuitete odtlej. Lahko smo mirni, dokler pristajamo na bazični antikomunizem vseh, tudi levice in desnice.

Nesmiselno bi bilo po mojem »posthumnem« spominu naštevati koristi, ki jih je v življenje Slovencev in Slovenije posadila naša že dogodena »revolucionarna reforma«. Iz zadrege si bom spet pomagal z omembo nekega čisto obrobnega osebnega doživljanja. Povezano je z mojo bližino češtvu po materi. Moj mrzli češki stric Gusta je bil v prvi svetovni vojni avstrijski ujetnik v Italiji in je tam stopil med češkoslovaške legionarje na strani antante. Po vojni je bil ponosen državljan Češkoslovaške republike in je nekoč, tako so mi povedali, za nas Slovence, državljane Kraljevine SHS, dejal: »Vi ste sto let za opicami!« Pred drugo vojno sem se v okviru češkega društva v Ljubljani sprijateljil z dvema bratoma iz mešane družine, oče Čeh, mati Slovenka. Skupaj smo poleti 1940 pešačili po Makedoniji, od Velesa do Prespanskega jezera. Na vprašanje, kaj sta po narodnosti, sta ponosno odgovarjala, da seveda Čeha, četudi

malo tudi Slovenca. Med vojno sta bila slovenska partizana. Z rdečo zvezdo, seveda. Starejši se je udeležil pohoda XIV. divizije Narodnoosvobodilne vojske Slovenije na Štajersko, drugega sem videl v Črmošnjicah korakati med borci Cankarjeve brigade te iste vojske. Oba sta preživela. In po vojni sta na vprašanje, kaj sta po narodnosti, ponosno odgovarjala, da seveda Slovenca, četudi malo tudi Čeha. Danes oba pokojna. Vmes je bila na Slovenskem revolucionarna NOB OF, na Češkem pa ne. Britanci so tam baje sami spodbudili atentat na Hitlerjevega guvernerja Češko-Moravskega protektorata Heydricha, da bi preprečili morebitno pobudo komunistov za upor. In naj dodam. Še precej pred koncem vojne je predsednik nekomunistične, torej zajamčeno demokratične, češkoslovaške begunske vlade Eduard Beneš iz Londona naročal voditeljem »narodne vstaje«, ki se je vendarle razvnela na Slovaškem še dosti pred prihodom Rdeče armade, naj čimprej pobijejo kar največ kolaborantov brez sojenja, saj se jih pozneje, ko bo sojenje mogoče, v takšnem številu ne bo več dalo pobijati. O tem je nedavno objavljen dokument v Celovcu, v zborniku, posvečenem profesorju Helmutu Rumplerju. Katere politične barve

so bili kolaboranti v Tisovi Slovaški, ni treba posebej razlagati. V času izbruha praške pomladi so se češki turisti počutili pri nas kot doma. V naših časopisih so lahko brali novice o njej tudi v češčini. Ko so tanki Varšavskega pakta to pomlad povozili, so češki turisti pri nas mogli izbirati. Sestrična in mož zdravnik sta se s Češkega zatekla v vzhodno Slovaško. S svojo »narodno vstajo« so bili Slovaki samostojnejši. Nekaj let pozneje mi je rekla sestrična, ko je prišla na morje: »Vi tukaj ste na svetu še edino upanje socializma s človeškim obrazom.« Tudi ona je že dolgo pokojna. Češke »žametne revolucije« ni dočakala. Mi pa smo dočakali kar pomlad samo. Prilaščajo si jo nekateri, ki jim je človeškega obraza malo mar, če ne izpolnjuje absolutnega pogoja, da je »naš«. Pa vendar mislim, da smo vsi Slovenci po zaslugi revolucije, spočete v NOB, medtem hočeš nočeš vendarle dohiteli opice. Vsaj tiste na Češkem.

»To je nama naša borba dala,« so še dolgo prepevali partizani onkraj Sotle in Kolpe, mi pa z njimi. Upravičeno, menim. Pa čeprav nam je – na predlog slovenske delegacije v Jajcu! – dala tudi »druga Tita za maršala«. Se bomo že potolažili, če bomo

spoznali, da »moja dežela ostaja moja, pa naj je imela prav ali pa se je v nečem tudi zmotila«. Le voljni moramo biti, da sprejmemo njeno dediščino, dobro in slabo, brez izključevanja, zamolčevanja ali celo ponarejanja. Nikogar ni, ki bi kaj plačal namesto nas in za nas. Seveda, če hočemo še biti.

Mnenje, ali celo politična zahteva, naj se Slovenci odrečejo revoluciji, tj. distancirajo od revolucionarnih vsebin v svoji zgodovini 20. stoletja, je podobno domišljjski zahtevi, da naj bi to svojo zgodovino kar demontirali, jo v izogib vsem zadržam, povezanim še danes z njo, kar odpravili. S tem ne bi le izključili vseh njenih vsebin, dobrih in zlih, ter ostali gola številka med obstoječimi državami, temveč bi tudi življenju samemu odrekli zmožnost, da dobremu dodaja, zlo pa opušča ter ga s tem dejansko pusti za seboj. Kar je nujnega, naj sproti opravi zakon in ne politično rivalstvo, ki pač nikoli ne misli na celoto življenja.

V rokah imam vabilo k predavanju novega zgodovinarja, ki bo govoril o dvajsetih letih uresničevanja ideje o »kapitalizmu s človeškim obrazom« pri nas. Ali bi pri takšni ideji moglo vnovič iti za kakšno rešilno kombinacijo? »*Qui vivra, verra!*«

nas je že davno, davno tega, še v stari Kraljevini Jugoslaviji, pri pouku francoščine učil naš takrat novi profesor Anton Grad. V svoji veliki revoluciji so Francozi zagnano prepevali pesem *Ça ira, ça ira, ça ira!* v strah tiranom. Jaz sem slišal slovenskega partizana ponavljati si kakor v tolažbo: »Bo že kok, bo že kok, bo že kok, je blo še zmeraj kok, pa bo še zdej kok!« Gotovo pa to ni veljalo v tolažbo tiranom in njihovim krvavim bratom v antikomunizmu. In res je bilo »kok«. Do zmage v vojni in tudi revolucije po njej, pa potem še desetletja do osamosvojitve. Tiste osamosvojitve, ki jo zdaj nekateri dejansko doživljajo kot zmago svoje kontrarevolucije. Tiranov, torej. Zgodovinarji se od Francozov nenehno učimo, kako neutrudno, na vedno nove načine, ne glede na to, ali jim gre za slavljenje ali pokopavanje, raziskujejo svojo revolucijo. Osvetlitve so pisane, kakor življenje samo. Toda v enem so si iskalci edini: nikomur več ne pride na misel, da bi jo iz življenja v zgodovini in iz njegovih sprememb izključil. Niti deklarativno. Če ne že prej, je s papežem Leonom XIII. stvaren zgodovinski odnos do revolucije zmogla tudi Katoliška cerkev. Komaj eno samo stoletje je za to potrebovala. In njej je to naposled samo koristilo.

Seveda, naša ni »vélika francoska«, je le slovenska, takšna, kakršna je bila. Drugačne nismo imeli. In tukaj je, pa naj piše o njej Tone Svetina ali Drago Jančar. [...]

**Ostane seveda vprašanje,
kdo bo Vidku sešil srajčico.**

AK – antikomunizem

KC – Katoliška cerkev

SNOO – Slovenski narodno osvobodilni odbor

Zbirka **Pamflet** je namenjena
objavi prevodov referenčnih besedil,
ki govorijo o svobodi v najširšem smislu
besede. Tudi zato smo se odločili za
rehabilitacijo tradicionalnega **Pamfleta**,
ki vse od 18. stoletja služi kot svojevrstna
državlјanska oglasna deska. Poslanstvo
zbirke kratkih emancipatoričnih besedil
je, da državlјanke in državlјane spodbuja
k razmišljanju in zavzemanju stališč.

Pamflet je nosilec kulture,
ki ne sprejema neumnosti,
ne požira žalitev in zavrača poniževanje.
Zbirka **Pamflet** podpira kritično mišljenje
in neodvisnost duha. Neguje, kar je
med nami emancipatoričnega in dobrega,
in se upira kulturi laži in groženj.

Z zbirko **Pamflet** se borimo proti
uničevanju preteklosti, razvrednotenju
življenja v sedanjosti in kraji prihodnosti.

Založba ZRC

Pamflet! 5

3 EUR

9 789610 506140